

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN FELSEFESİ BİLİM DALI

THOMAS PAİNE'İN DİN ANLAYIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Arzu DODURGA

Ankara, 2021

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN FELSEFESİ BİLİM DALI

THOMAS PAİNE'İN DİN ANLAYIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Arzu DODURGA

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mehmet Sait REÇBER

Ankara, 2021

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN FELSEFESİ BİLİM DALI

THOMAS PAİNE'İN DİN ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet Sait REÇBER

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Mehmet Sait REÇBER

Doç. Dr. Engin ERDEM

Dr. Öğr. Üyesi Münteha BEKİ

Tez Savunması Tarihi: 30.06.2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. 30.07.2021.

Tezi Hazırlayan Öğrencinin Adı ve Soyadı

Arzu DODURGA

İmzası

.....

ÖNSÖZ

Bu tezde Thomas Paine'in din anlayışını ortaya koymaya ve çeşitli yönleriyle irdelemeye çalıştık. Amerika Birleşik Devletleri'nin kurucularından ve önemli filozoflarından biri olan Paine, din kavramına dair düşüncelerini *Akıl Çağı* adlı eserinde ortaya koymuştur. Tez bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Paine'in yaşadığı Aydınlanma Çağı, Thomas Paine'in kurucularından biri olduğu Amerika Birleşik Devletleri'ne Aydınlanma Çağı'nın etkisi, Aydınlanmaya sebep olan tarihi ve düşünsel yapı tüm yönleriyle ele alınmıştır. Birinci bölümde, Paine'in din ve Hristiyanlık eleştirisi, Peygamberlik anlayışı ve eleştirisi, Vahiy eleştirisi, Mucize eleştirisi, Paine'in Hristiyanlık-Bilim ilişkisine dair düşünceleri ile Eski Ahit ve Yeni Ahit değerlendirmeleri açıklanmıştır. İkinci bölümde, Thomas Paine'e göre 'doğru din' anlayışı nasıl olmalıdır, sorusu üzerinde durulmuştur. Paine deist bir filozof olduğundan deizmin tanımı, Tanrı anlayışı ile deizm ve teizmin karşılaştırılması yapılmıştır. Üçüncü ve son bölümde Paine'e yöneltilen eleştiriler kapsamlı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Sonuç bölümünde ise, Thomas Paine'in din anlayışı üzerine genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Bu çalışmada gerek bilgi birikimi gerekse önemli tespit ve değerlendirmeleriyle bana yol gösteren saygıdeğer tez danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Sait REÇBER'e çok teşekkür ederim. Tezin başlangıç aşamasında nasıl bir yol ve yöntem izlemem gerektiği konusundaki fikirleri ile bana destek olan değerli hocam Doç. Dr. Zikri YAVUZ'a; bilgi, düşünceleri ve farklı bakış açısıyla bana yardımcı olan sayın hocam Doç. Dr. Engin ERDEM'e; teze dair görüş, yorum ve önerilerinden faydalandığım sayın Dr. Öğr. Üyesi Münteha BEKİ'ye teşekkür ederim.

Arzu DODURGA

KISALTMALAR

Age. : Adı geçen eser

Agm. : Adı geçen makale

Bk. : Bakınız

ev. : Çeviren

s. : sayfa

vd. : Ve diğerleri

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
KISALTMALAR.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
GİRİŞ: THOMAS PAİNE VE AYDINLANMA FELSEFESİ.....	1
I. BÖLÜM: THOMAS PAİNE, DİN VE HRİSTİYANLIK ELEŞTİRİSİ.....	14
1.1. Hristiyanlık Eleştirisi.....	14
1.2. Peygamberlik Eleştirisi.....	19
1.3. Vahiy Eleştirisi.....	24
1.4. Mucize Eleştirisi.....	29
1.5. Kutsal Kitap Eleştirisi.....	35
1.6. Hristiyanlık-Bilim İlişkisi.....	41
II. BÖLÜM: PAİNE, DEİZM VE “DOĞRU DİN” ANLAYIŞI.....	43
2.1. Din Anlayışı.....	43
2.2. Tanrı'nın Varlığı.....	46
2.3. Deizm.....	50
III. BÖLÜM: PAİNEVE AKIL ÇAĞI'NA TEPKİLER.....	55
SONUÇ.....	66
KAYNAKÇA.....	71
ÖZET.....	76
ABSTRACT.....	77

GİRİŞ

THOMAS PAİNE VE AYDINLANMA FELSEFESİ

Amerika Birleşik Devletleri'nin önde gelen politik düşünürlerinden olan etkili bir düşünür, yazar ve filozof, İngiliz radikalizmde önemli bir şahsiyet, yazıları, Fransız ve Amerikan devrimlerinde etkili olan Thomas Paine, Aydınlanma ruhunu bir bakıma somutlaştıran kişidir.¹ Thomas Paine, 1737'de İngiltere'nin Norfolk kentinde dünyaya geldi. Babası bir Quaker ve annesi Anglikan'dı. 1774'te Amerika Birleşik Devletleri'ne giden Paine, 1775'te Amerikan bağımsızlığı davasını savunan bir broşür üzerinde çalışmaya başladı. *Sağduyu (Common Sense, 1776)* Amerikan Devrimi'nin en çok okunan broşürü olup, Paine'in bu eseri Amerika'nın İngiltere'den bağımsızlığı çağrısının arkasındaki önemli bir eserdir. Bu eserle Avrupa'nın çürüyen despotizmlerini kınadı. Onun *İnsan Hakları (The Rights of Man, 1791-1792)* eseri ise 1790'larda İngiltere'deki reform hareketinde ve ondokuzuncu yüzyılda en çok okunan broşür oldu. Paine, *Amerikan Krizi* mektupları dizisiyle (1777-83) ayrıca kongre ve Pensilvanya meclisi için çeşitli görevlerde bulundu. Amerikan Devrimi ve Fransız Devrimi'nde aktif olarak rol oynayan Paine, Fransız Ulusal Konvansiyonu'nun bir üyesiydi, birçok kişi tarafından devletin refah ve eğitim sağlama sorumluluklarına ilişkin iddiaların ortaya çıkmasında önemli bir figür olarak görüldü. Dine dair düşüncelerinin yer aldığı *Akıl Çağı (The Age of Reason, 1793-1794)* ondokuzuncu yüzyıl boyunca etkili olmaya devam eden, geniş

¹ Tejvan Pettinger, "Biography of Thomas Paine", *Biography Online*,
www.biographyonline.net/politicians/uk/thomas-paine.html (03.04.2019).

kitlelerce bilinen bir eser olup,² 1794, 1795 ve farklı bir başlıkla 1807’de üç bölüm halinde yayınlandı³ ve hayatı boyunca ve daha sonra kötülenerik sık sık görevden alındı, yine de fikirlerinin çoğu hala etkisini sürdürmeye devam etti.⁴

Aydınlanma, siyasi devrimleri ve idealleriyle özellikle de 1789 Fransız Devrimi ile ilişkilendirilir. Aydınlanma düşünürlerinin entelektüel çalışmalarıyla yaratılan ve ifade edilen enerji, onsekizinci yüzyılda Fransa’da artan sosyal huzursuzluk dalgasını etkiler. Toplumsal huzursuzluk, geleneksel ve hiyerarşik olarak yapılandırılmış rejimi (monarşi, soyluların ayrıcalıkları, Katolik Kilisesi’nin politik gücü) ortadan kaldıran şiddetli siyasi kargaşanın başında gelir. Fransız devrimciler, eskilerin yerine, Aydınlanma özgürlüğü ve eşitlik ideallerini ortaya koyan yeni bir düzen getirme amacındaydılar. Ancak Aydınlanma düşünürlerinin kendileri için Aydınlanma, tarihi bir dönem değil, zamana veya yere bağı olmayan bir sosyal, psikolojik ya da ruhsal gelişim sürecidir.⁵

Dar anlamda Aydınlanma’yı onsekizinci yüzyılın ortalarında ortaya çıkmış olan, dini ve siyasi geleneğe karşı aklın eleştirel kullanımını ve bilginin üstünlüğünü öngören bir entelektüel yönelim olarak görmek ve bunu da çoğu kez bu dönemlerde Fransa’da ortaya çıkan özgür düşünme yanlısı kimi düşünürlerin yaklaşımlarıyla tanımlamak yaygın bir görüştür.⁶ Aydınlanma düşünürlerinin, geleneğin ve kilisenin gücü ve otoritesine,

² Mark Philp, “Thomas Paine”, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2017,

<https://plato.stanford.edu/entries/paine> (06.06.2021).

³ Caroline Winterer, *American Enlightenment Pursuing Happiness in the Age of Reason*, New Haven: Yale University Press, 2016, s. 179.

⁴ Philp, agm, aynı yer.

⁵ William Bristow, “Enlightenment”, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2017,

<http://plato.stanford.edu/entries/enlightenment> (25.03.2019).

⁶ Mehmet Sait Reçber, *Aydınlanma, Din ve İslam*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2010, s. 13.

cehalete, hurafelere ve bunları besleyen insan potansiyeline güvenmemek şeklindeki olumsuz tutumlara karşı oldukları genel olarak doğrudur.⁷ Modern Batı düşüncesinde seküler bir entelektüel dönüşümü ifade eden Aydınlanma dönemi çoğu kez “uzun onsekizinci yüzyıl” olarak ifade edilen 1690-1830 yılları arasındaki zaman dilimine referansla anlaşılır. Bunun yanı sıra doğa bilimlerinin gelişimi ve bunun insan yaşamı üzerinde olumlu etki yaratması noktasında “gelişmeye inanma” olgusuna paralel olarak Aydınlanmacı yaklaşımı savunanlar tarafından felsefi, dini ve siyasi bir programın adı olarak da anlaşılmıştır. Bu proje, gelişmeye duyulan inançla birlikte, bağımsız düşünme, eleştiri ve müsamahaya dayalı olarak bireyin her dini otoritenin sınırlamalarından bağımsız olarak görüşlerini özgür bir şekilde dile getirmesinive bu siyasi idealleri yasalaştırmayı hedeflemiştir.⁸ Aydınlanma sürecinin birtakım tanımlayıcı niteliklerinden söz edilir ki bunların başında “akla ve bilgiye çağrı” olarak ifade edilebilecek genel bir iddia yer almaktadır.⁹

Aydınlanma, bir karşı çıkış hareketidir. Din, doğa görüşü, toplum, devlet düzeni gibi hemen her şey eleştirilmiştir.¹⁰ Kant’a göre Aydınlanma, insanın düşmüş olduğu *ergin olmama* durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamaması demektir. İnsan, kendi suçu ile düştüğü bu ergin olmayış durumundan kendi aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanma kararlılığı ve yürekliliği göstererek kurtulmalıdır.¹¹ “*Sapere aude!*

⁷ Reçber, *age*, s. 15.

⁸ Reçber, *age*, s. 18.

⁹ Reçber, *age*, s. 24.

¹⁰ M. Buhr, vd., *Aydınlanma Felsefesi*, çev. Veysel Atayman, İstanbul: Yenihayat Yayıncılık, 2003, s. 7.

¹¹ Immanuel Kant, *Seçilmiş Yazılar*, çev. Nejat Bozkurt, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984, s. 213.

Aklını kendin kullanmak cesaretini göster!”¹² Kant’a göre tembellik ve korkaklıktan dolayı bu cesareti gösteremeyen insanların çoğu bütün yaşamları boyunca kendi rızalarıyla erginleşmemiş olarak kalırlar. Bunun aynı zamanda bir rahatlık getirdiğini öne süren Kant, insanın kendisi yerine düşünen bir kitabının, vicdanının yerini tutan bir din adamının, sağlığı için karar veren bir doktorunun olması durumunda bir zahmete katlanmasına gerek kalmayacağı için bu ergin olmayıştan kurtulmasının çok güç olduğunu dile getirir.¹³

Aydınlanmanın amacı, insanları, köleleştirdiğine inanılan önyargı, batıl inancın (bunların kaynağı olduğu ve kurumsallaştırdığı varsayılan dinin) simgesi olduğu düşünülen eski düzenden kurtarıp, iyi ve özgürleştirici olduğu onaylanan aklın düzenine geçmesini sağlamaktır. Akla yapılan bu vurgu, Aydınlanma Çağı’nın aynı zamanda Akıl Çağı olarak da tanımlanmasına sebep olmuştur.¹⁴

Aydınlanma döneminde bilimsel yöntemler, öğrenmenin laikleştirilmesi, dini hoşgörü, evrensel eğitim, bireysel özgürlük, akıl, ilerleme ve kilise ile devletin ayrılması konularına daha fazla vurgu yapılmıştır. Akıl, şüphecilik, dini hoşgörü, özgürlük, ilerleme, emprisizm, rasyonalizm vb. bazı önemli Aydınlanma kavramlarıdır.¹⁵

Aydınlanma filozofları, akli temel almalarından dolayı rasyonalist olarak adlandırılabilir. Bu filozoflar, felsefeyi batıl inanç ve birtakım doğmalardan arındırmak

¹² Kant, *age*, s. 213.

¹³ Kant, *age*, s. 213- 214.

¹⁴ Ahmet Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi*, İstanbul: İletişim Yayınları,1999, s. 13-14.

¹⁵ Owen Jarus, “What was the Enlightenment?” *Live Science*, 2016, <https://www.livescience.com/55327-the-enlightenment.html> (27.03.2019).

için akla ve akıl yürütmeye önem verdiler.¹⁶ Aydınlanma filozofları hem doğanın sistematik bilgisine ulaşmak hem de pratik yaşamda otoriter bir rehber olarak hizmet etmek için, insanlığın entellektüel güçlerine güven duyma eğilimindeydi. Bu güven genellikle kişinin kendi akıl ve tecrübesine inanmak, diğer otorite biçimlerine (gelenek, batıl inanç, önyargı, mit ve mucizeler gibi.) yönelik şüphe veya eleştiri şeklindedir. Aydınlanma felsefesi, kendi için düşünmeye cesaret etmeyi, zihinsel güçleri uyandırmayı, genellikle düşünce ve eylemi yönlendirmede yerleşik dinin rolüne karşı çıkmayı gerektirir. Aydınlanma inancı, aydınlanma sürecinin entellektüel güçlerinin uyanışı yoluyla düşünce ve eylemde aşamalı olarak kişinin kendini yönlendirmesi, sonuçta daha iyi bir insanın varlığına yol açar.¹⁷ Aydınlanmaya önemli katkılarda bulunan aydın ve filozoflar; John Comenius (1592-1670), Hugo Grotius (1583-1645), Montesquieu (1689-1755), Voltaire (1694-1778), Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), Denis Diderot (1713-1784), David Hume (1711-1776), Immanuel Kant (1724-1804), Adam Smith (1723-1790), Isaac Newton (1643-1727) vb gibidir.¹⁸

Aslında Aydınlanma yaşamın tüm yönlerini etkilemiştir. Ancak en büyük etkisi Avrupa'nın dini bilinci üzerinde olmuştur.¹⁹ Genel olarak dini inancın gerçeğe uygun değeri veya makul olup olmadığına ilişkin tartışmalar, özellikle Hristiyan inancı ve toplumda dinin doğru yeri konusundaki tartışmalar Aydınlanma'da özellikle merkezi bir öneme sahiptir. Aydınlanma bazen dinin düşmanı olarak gösterilse de onun batıl inanç, coşku, fanatizm, doğüstü davranışlar, inanışlar gibi dinin çeşitli özelliklerine karşı

¹⁶ Mehmet Vural, "Aydınlanma Felsefesine Dinî ve Muhafazakâr Muhalefet", *AÜİFD*, 58: 2 (2002), s. 379.

¹⁷ Bristow, agm, aynı yer.

¹⁸ Jarus, agm, aynı yer.

¹⁹ Raul J. Bonoan, "The Enlightenment, Deism, and Rizal", *Philippine Studies*, 40: 1 (1992), s. 53.

eleştirel bir bakış içerisinde olduğu görülür. Aslında bu özelliklerden arındırılmış bir dine (rasyonel veya doğal din) dikkat çekmek ve savunmak için yapılan çaba, aydınlanma için dine karşı çıkmaktansa daha karakteristiktir.²⁰

Aydınlanma döneminde doğaüstü varlığın inkâr edilmesi, Tanrı'nın varlığı ve ruhun ölümsüzlüğüne inancın azalması, kilisenin etkisinin zayıflaması durumu ortaya çıkıttı. Doğaüstü vahiy mümkün değildi. Kutsal Yazılar sadece klasik yazıydı. Mucizeler hayal gücünün eserleriydi. Deizm²¹ olarak bilinen bu yeni teoloji, Hristiyan vahyinin yerine geçen “doğal vahiy” teorisini kurdu. Doğal vahiy, insanın yaşaması gereken dini gerçekleri ve ahlâk ilkelerini, kurtuluş için ihtiyaç duyulan her şeyi, doğanın süreçleri içinde içermektedir. Deistler “doğa dinini” veya “doğal dini” yaymaya çalıştılar.²² Aydınlanma döneminin genel eğiliminin deizm olduğu söylenmelidir. Bu yaklaşımın veciz bir ifadesini Aydınlanma düşünürlerinden ünlü *The Age of Reason* adlı kitabın yazarı Thomas Paine (1737-1809)'in şu ifadelerinde görmek mümkündür: “Ben bir Tanrı'ya inanıyorum, fazlasına değil; bu hayattan sonra da mutluluğu umuyorum.”²³

²⁰ Bristow, agm, aynı yer.

²¹ Deizm; Aydınlanma ile en çok ilişkilendirilen felsefi bir inançtır. Deizme göre, evrenin üstün bir zekâ tarafından yaratılmasını ve yönetilmesini doğal akıl ışığı ile bilebiliriz. Deizm, mucizeleri reddeder, vahye güvenmez. Mesih'in tanrısallığını reddeder. Deizmde, evren, karmaşık bir makine benzeri düzen gösterdiğine göre, doğa bilimlerindeki yeni keşiflere uyan bir din şeklidir. Deistler, bu düzenin kaynağı veya faili olarak Tanrı'nın varsayılmasının gerekli olduğunu söyler. Newton, bu düzenin sebebi olarak akıllı bir yüce varlığın varlığına, dünyadaki düzene dair çıkarımda bulunmamız gerektiği iddiasıyla deizm için dayanak oluşturur. Bkz. Bristow, “Enlightenment”, aynı yer.

²² Bonoan, agm, aynı yer.

²³ Reçber, *age*, s. 54'ten naklen.

Paine'in arkadaşı Thomas Erskine'ye yazdığı mektubu özellikle önemlidir, çünkü Paine, en doğrudan ifadesinde, *Akıl Çağı*'nin yazılmasındaki amacının ne olduğunu yinelemektedir. *Akıl Çağı*'nin amacı, Kutsal Yazılarla alay etmek ve onu küçümsemek, ama Kutsal Yazılar olarak adlandırılan kitabın Kutsal Yazılar olmadığını göstermekti.²⁴ Yine Paine'in *Examination of the Prophecies* adlı eseri ölümünden iki yıl önce (1807) yayınlandı. Bu eserin önsözünün sonunda, Paine yine *Akıl Çağı*'ni yazma konusundaki amacını şöyle açıklamıştır:

Akıl Çağı, siyasi çalışmalarında olduğu gibi, amacım, insana kendi karakterinin kabiliyetini arttırmak, onu kölelikten kurtarmaktır. Dini konulardaki yayınlarımda çabalarım insanı, Tanrı'nın kendisine verdiği aklın doğru kullanımına yönlendirmektir.²⁵

Paine'in *Akıl Çağı*'nda misyonu, akli ve dini demokratikleştirmekti.²⁶ Paine'in bu eserinin yazılış amacı şöyle açıklanmıştır: “Paradoksal olarak, Paine İncil'e saldırdı, birçoğunun korktuğundan dolayı ateizmi teşvik etmek için değil, O'nun iradesinin Kutsal Yazılarda değil, O'nun yaratmasında ortaya çıktığını göstererek Tanrı'ya ibadeti saflaştırmaktır.”²⁷

²⁴ Theodore William Marotta, *Defending God: Thomas Paine's Last Crusade and the Contest over His Memory* (Basılmamış Doktora Tezi, State University of New York, 2015), s. 78.

²⁵ Marotta, *age*, s. 87'den naklen.

²⁶ J. C. D. Clark, *Thomas Paine: Britain, America, France in the Age of Enlightenment and Revolution*, Oxford: Oxford University Press, 2018, s. 331.

²⁷ David O. Thomas, “Reviewed Works: Paine, Scripture and Authority: The Age of Reason as Religious and Political Idea by Edward H. Davidson and William J. Scheick; Thomas Paine and the Religion of Nature by Jack Fruchtman Jr.; Thomas Paine: ou, La République sans Frontières by Bernard Vincent”, *The William and Mary Quarterly*, 52:2(1995), s. 367.

Smith'e göre, Thomas Paine'in *Akıl Çağı* adlı eseri, Fransızların düşüncesizce ateizme yönelmesini önlemek için yazılmıştır.²⁸ *Akıl Çağı* başlangıçta, Batı Avrupa'daki ve aynı zamanda Amerika'daki her türlü insanın düşünce ve eylemini etkileyen ilkelerin belirsizliğini doğrudan hedeflemiştir.²⁹ Yaratılışın ilahi düzenine inanan Paine'in, Amerika'daki itibarına en çok zarar veren çalışma *Akıl Çağı* adlı eseri idi. Bu eserin, dini otoriteler tarafından, Kutsal Kitap'a, dini otoriteye yönelik iddiaları, eleştirileri içinde barındırdığı düşünülmüştür. *Akıl Çağı*'nda evrenin düzeni, çok sayıda dünyanın olasılığı hakkında değerlendirmeler, gizem, mucize ve kehanetle ilgili tüm iddiaları reddeden açıklamalar bulunur. Paine'e göre Tanrı, evreni insanın yararı için harekete geçiren, hareketsiz bir ilk nedendir. İnsanın ahlâki görevi, Tanrı'nın, tüm yarattıklarına karşı yaratılışta ortaya çıkan ahlâki iyiliğini ve cömertliğini taklit etmekten ibarettir. İnsan ve insanlar arasındaki zulüm ve intikam, hayvanlara zulüm eden her şey ahlâki bir görev ihlalidir.³⁰

Akıl Çağı iki bölümden oluşur. Paine birinci bölümde, dinin doğru olması için evrensel olması, herhangi bir kişi, kültür, dil veya tarihi çağa bağlı olmamasını savunur. Bu nedenle, evrensel olarak doğru bir dine ulaşmanın yolu, yalnızca insan aklını gerektirir. Akıl ile çelişen herhangi bir şey doğru olarak kabul edilemez. Çünkü sadece aklın uygulanmasıyla insan Tanrı'yı keşfedebilir. Paine, bilimi model alır. Akıl ve rasyonellik onun için önemlidir. Hristiyanlığın ve Yahudiliğin, dine dair vahiy

²⁸ Jay E. Smith, "Thomas Paine and The Age of Reason's Attack on the Bible", *The Historian*, 58:4 (1996), s.749.

²⁹ Edward H. Davidson, William J. Scheick, *Paine, Scripture, and Authority: The Age of Reason as Religious and Political Idea*, Bethlehem, PA: Lehigh University Press, 1994, s. 17.

³⁰ Philp, agm, aynı yer.

vurgusunun, mucize anlatımlarının ve kimi tutarsız kutsal metinlerin dinin hakikatini ve Tanrı'ya ilişkin çok az gerçeği yansıttığını düşünen Paine, kitabın ikinci bölümünde, Kutsal Kitap'ı herhangi bir tarihi metin olarak ele almış, tarihi hale getirmiş, Kutsal Kitapların yazarlığı ve orjinalliği ile ilgilenmiş, İncil'i analiz etmiştir.³¹ Hristiyanlık gibi bir dinin mantıksız olduğunu iddia edecek kadar ileri giden Paine, bu dinin bir ateizm türü, bir çeşit dini, Tanrı'yı inkar etmek olduğunu belirtmiştir. *Akıl Çağı*'nın ikinci bölümünün çoğunu oluşturan, Kutsal Kitap'taki hataların ve çelişkilerin daha geniş tartışmasına odaklanan³² Paine'in bu eserinin sonraki bölümleri detaylı yorumlama ve tartışmalara dönüşmesine rağmen, ilk bölüm ilahi bir yaratıcıya rasyonalist inancın güçlü bir açıklamasıdır. Eser, Hristiyan kiliselerinin otoritesini ve teolojisini reddetmiş, ona göre icat edilmemiş ve içinde ilahi özgünlüğün her kanıtına sahip olan tek din, saf ve yalın deizmdir. Bu basit inanç insanoğlunu, rahiplik sahtekarlığından korur.³³

Deizm inancı Aydınlanma döneminde popüler hale geldi. Deizm, Tanrı'nın var olduğunu fakat dünyaya müdahale etmediğini savunur. Evren doğal, bilimsel temelli yasalara göre ilerler.³⁴ Aydınlanma Çağı ve toplumunun zihin yapısını kavramak için bu çağın öncesine gitmek gerekir.³⁵ Aydınlanma düşüncesini Rönesans hümanizmine, reform hareketlerine ve hatta Grek düşüncesine kadar gerilere götürmek mümkün

³¹ Patrick Wallace Hughes, *Antidotes to Deism: A Reception History of Thomas Paine's The Age of Reason, 1794-1809*, (Basılmamış Doktora Tezi, University of Pittsburgh, 2013), s. 12.

³² Hughes, *age*, s. 13-14.

³³ Philp, agm, aynı yer.

³⁴ Jarus, agm, aynı yer.

³⁵ Ahmet Erhan Şekerci, *Aydınlanma ve Din: İngiliz Aydınlanma Geleneğinde Din Algısı*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2016, s. 26.

olacaktır.³⁶ Aydınlanma döneminden önce, onbeşinci yüzyılın ortalarındaki Rönesans hareketi, onaltıncı yüzyıldaki Reform hareketi ve onyedinci yüzyılın ortalarından başlayarak etkileri görülen Kartezyen felsefe bulunmaktadır. Onsekizinci yüzyıl ise Aydınlanma yüzyılıdır.³⁷

Aydınlanma çağında akıl en önemli kavramlardan biridir. Batı toplumunda Orta Çağ boyunca etkili bir dini dönem yaşanmıştır. Descartes'in öncülüğündeki Yeni Çağ, düşüncenin özgür bir biçimde ortaya konması bakımından, Batı'daki zihinsel değişimin önemli noktalarından birisidir. Din, Orta Çağ'da insanların hayatında belirleyici bir olgudur. Fakat Reform hareketleriyle, dinin bu etkisi özellikle Katolik dünyanın baskın hakimiyetinde büyük dönüşümler ortaya çıkmıştır. Onsekizinci yüzyıl felsefesinin kaynağı, onyedinci yüzyılda yaşanan zihinsel değişimdir. Descartes, rasyonalizm³⁸ ile beraber Aydınlanma'nın meydana gelmesinde önemli bir unsurdur.³⁹ Rasyonalizmin etkili olduğu onyedinci yüzyıl Avrupa ülkelerinde dinin etkisi azalmıştır. Hobbes'un önderliğinde, yönetim anlayışında laik bakış açıları önem kazanmıştır. Bu yönetim

³⁶ Reçber, *age*, s. 21.

³⁷ Çiğdem, *age*, s. 19.

³⁸ Rasyonalizm (Akılcılık); Batı felsefesinde, aklın temel kaynak ve bilgi testi olarak değerlendirildiği görüşüdür. Bu gerçeğin kendisinin doğası gereği mantıksal bir yapıya sahip olması gereken rasyonalist, aklın doğrudan kavrayabildiği bir gerçekler sınıfının var olduğunu iddia eder. Rasyonalistlere göre, özellikle mantık ve matematik ve hatta etik ve metafizikte bazı rasyonel ilkeler vardır. Akılcıların, akıl ve kanıtlara olan güvenleri dolayısıyla diğer bilme yollarından uzak durma eğilimi vardır. Rasyonalizm, mistik deneyimden, vahiyden, ya da sezgi olsun, ezoterik bilgiyi talep eden sistemlerin rakibi olmuş ve irrasyonalizme karşı çıkmıştır. Bkz. Brand Blanshard, "Rationalism", *Encyclopaedia Britannica*, www.britannica.com/topic/rationalism/Religious-rationalism (29.03.2019).

³⁹ Şekerci, *age*, aynı yer.

anlayışındaki değişiklik, toplumda özellikle Aydınlanma döneminde ateizm, sekülerizm olarak ortaya çıkmıştır. Ekonomik, siyasi, entellektüel bakımdan etkin kişilerin bu dini akımların içinde bulunduğu görülür.⁴⁰

Aydınlanma yalnızca düşüncede değil, siyasi ve toplumsal yapılarda da radikal değişimler meydana getirmiştir. Aydınlanma, onbeşinci ve onaltıncı yüzyıllarda meydana gelen din savaşlarının, onyedinci yüzyılda süren güç çatışmalarının ve bu dönemi güçlü bir biçimde etkileyen otuz yıl savaşlarının bir oluşumdur. Luther'in 1517'de yazdığı doksan beş maddeden oluşan bildirisini Kıta Avrupası ve Britanya'da etkili olup, hemen hemen bir buçuk asır devam edecek olan dini ve politik çatışmaların başlamasını sağladı. Otuz yıl savaşları olarak adlandırılan dönem 1648'de son buldu. Bu mücadelenin sonunda Katolik dünyasının etkisi görünür biçimde azaldı. Protestanlık adı altında Kalvinizm, Luthercilik, Anglikanizm gibi Protestan inanç grupları oluşmuştur.⁴¹ Batı'da Protestanlığın yükselişi, Aydınlanma'nın oluşumunda da önemli bir rol oynamıştır. Protestanlar, kilisenin babalık otoritesine karşı inanç konusunda bir nevi bireysel özgürlük iddia etmişlerdir. Genel olarak Aydınlanma düşünürleri için çok önemli olan ve her türlü Paternalist (babacılık) makamlara karşı iddia edilen "vicdan özgürlüğü" bu Protestan iddiasından kaynaklanmaktadır. Protestan iddiası, dini inançla ilgili bir otorite krizi başlatmıştır. Bir dereceye kadar sekülerleşmiş bir otorite krizi, Aydınlanma ruhunun merkezi bir özelliği haline gelmiştir.⁴² Papalık önemini yavaş yavaş kaybetmiş onun

⁴⁰ Şekerci, *age*, s. 36.

⁴¹ Şekerci, *age*, s. 27-28.

⁴² Bristow, agm, aynı yer.

yerine kutsal metin temel alınmıştır. Luther ve Kalvin'in öncülüğündeki bu hareket Avrupa'yı derinden etkilemiştir.⁴³

Aydınlanma öncesi bilimsel alandaki ilerlemeler açısından en büyük yenilik, astronomi alanında olmuştur.⁴⁴ Bilimsel devrim Kopernik'in güneş merkezli evren teorisinin 1543'te yayınlanmasıyla başladı. Bilimsel devrimin keşiflerinin çoğu, Kepler'in üç gezegensel hareket kanunu, Galileo'nun hareket ve hareketsizlik teorileri ve son olarak 1600'lerin sonunda Isaac Newton'un yerçekimi yasasını ve mekanik bir evreni anlamayı keşfetmesiyle sona erdi. Her yeni bilimsel keşifle, evrenin kabul edilen Yahudi-Hristiyan anlayışı değişti. Düşünürler yavaş yavaş Kopernik-Newtoncu görüşleri benimsedi. Bu bakış açısı, Tanrı'nın evreni yaratırken bilimin O'nu tanımladığı ve insanların O'nu bilim yoluyla anlayabildiğidir. Aydınlar, evreni sonsuz ve hareket dolu olarak görmeye başladılar. Bu bakış açısı, Aydınlanma felsefesi ve insanlığın rasyonel düşüncelerinin benimsenmesi için bir aşama oluşturdu.⁴⁵

Aydınlanma Çağı ulus-devletlerin kurulduğu bir dönemdir. İlk defa önemli bir siyasi değişimi etkilediği olay, Fransız İhtilali'dir (1789). Bu ihtilalin nedenlerinden biri, adaletsiz bir sistemin olması ve Aydınlanma düşüncesinin bu durumun eleştirilmesine uygun bir ortam oluşturmasıdır. Fransız İhtilalinden önce oluşan ve bu ihtilal üzerinde etkileri olan Amerika Birleşik Devletleri'nin kurulmasında da (1776) Aydınlanma düşüncesi (1715-1789) önemli bir etkendir. Thomas Jefferson liderliğinde yazılan Bağımsızlık Bildirisi, John Locke'un *Hükümet Üzerine İki Deneme* adlı eseri model

⁴³ Şekerci, *age*, aynı yer.

⁴⁴ Şekerci, *age*, s. 34.

⁴⁵ Jarus, *agm*, aynı yer.

alınarak hazırlanmıştır.⁴⁶ Amerikan Aydınlanması'nda ilerleme, ampirizm, akıl, toplumu iyileştirme umudu, maksatlı insan çabası ve insan aklının bu dünyada olumlu yarar sağlayabileceği düşüncesi yer almaktadır.⁴⁷ Paine, tüm insanlığın, insan toplumunun kurumlarının gelenek, zorlama ve hurafe yerine akıl üzerine inşa edileceği bir çağa ilerleyebileceğini öne sürdü ve en keyfi despotizmlerden biri olduğunu düşündüğü dini hedef aldı.⁴⁸

⁴⁶ Sami Zariç, "Tarihsel Kökeninden Ülkelere Göre Türlerine Aydınlanma Felsefesi (Çağı) ve Türkiye Cumhuriyeti", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28 (2017), s. 44.

⁴⁷ E. T. Bannet, "Review: American Enlightenments: Pursuing Happiness in *The Age of Reason*", *American Historical Review*, 123:1 (2018), s. 214-215.

⁴⁸ Winterer, *age*, s. 171.

I. BÖLÜM

THOMAS PAİNE, DİN VE HRİSTİYANLIK ELEŞTİRİSİ

1.1. HRİSTİYANLIK ELEŞTİRİSİ

Thomas Paine *Akil Çağı*'nda, Hristiyanlığı ve Yahudiliği, tek-tanrıcılığın ve yardımseverliğin, iyi yönleri pagan birikimleri ve kalıntıları tarafından bir şekilde gölgelenmiş, bozulan inançlar olarak tasvir etmiştir. Kutsal Kitap'ın hikayelerinin çok-tanrıcılığa işaret ettiğini düşünen Paine'in amacı, Hristiyanlığı arındırmak değildir. Bununla birlikte bir "mükemmel ahlâk" öğreticisi olarak gördüğü Hz. İsa'nın asla yeni bir din kurmak amacıyla olmadığını, bu yüzden Hz.İsa ile Hristiyan inancının birarada düşünülemeyeceğini savunur.⁴⁹ Öyle ki, Hristiyan kilisesi denilen kurumun, putperest mitolojisinden ortaya çıktığını düşünen Paine için, Hz. İsa'nın göksel olarak dünyaya geldiği iddiası ve sonra tanrı üçlemesi kavramı (teslis öğretisi) gerçekte yaklaşık yirmi ya da otuz bin olan eski çok-tanrıcılığın sayısal olarak azaltılmasından başka birşey değildir.⁵⁰

Yeni Ahit'teki anlatıların hiçbirini İsa Mesih'in yazmadığını, onun tarihinin tamamen başkaları tarafından yazıldığını belirten Paine, diriliş ve yükseliş ile ilgili açıklamaların Hz. İsa'nın doğum hikayesinin gerekli bir karşılığı olduğunu, bu nedenle, onu olağanüstü bir biçimde dünyaya getiren tarihçilerin aynı şekilde dünyadan tekrar götürmek zorunda olduğunu belirtmiştir. Aksi takdirde hikâyenin ilk kısmı havada kalmış

⁴⁹ Wilson Carey McWilliams, "Civil Religion in the Age of Reason: Thomas Paine on Liberalism, Redemption and Revolution", *Social Research*, 54: 3 (1987), s. 473-474.

⁵⁰ Thomas Paine, *Akil Çağı*, çev. Şükrü Alpagut, İstanbul: Say Yayınları, 2017, s. 15.

olurdu. Diriliş ve yükseliş olayı eğer yaşandıysa bu olayların meydana geldiği yerde görülmesi gerektiğini düşünen Paine için, eğer bir şeye tüm insanların inanması isteniyorsa, o şeyin ispat ve tanıklığının tüm insanlara eşit ve evrensel olması gerekir. Ancak yukarıda ifade edilen olaylara az sayıda tanık şahit olmuş buna rağmen insanların buna inanması beklenmiştir. Dolayısıyla bu olayların meydana geldiğine dair yeterli delil ve tanıklığın olmamasından yola çıkarak diriliş olayına inanmayan havarilerden biri gibi, diğer insanlar için geçerli olan sebeple kendisinin de bu olaya inanmadığını ifade etmiştir.⁵¹ Sonuçta Paine, İsa Mesih gibi bir insanın varlığı, onun çarmıha gerilmesi gibi olayları, sadece ihtimal dahilinde olan tarihsel iddialar olarak nitelendirmiştir.⁵²

Hristiyanlıkla ilgili birtakım tespitlerde bulunan Paine, Kilise mensuplarını efsanecilere, anlattıkları olayları da masallara benzeterek bu masallarını da basit bir olay üzerine dayandırdığından bahseder. Antik Çağ efsanecilerinin anlattığı devler ırkı ve jüpiter arasındaki savaşın, Hristiyan kilisesi efsanecilerinin anlattığı Şeytan ve Tanrı arasındaki mücadeleyi anlatan hikayeye ilham kaynağı olduğundan söz eden Paine, bu efsanecilerin, İsa Mesih'in öyküsünün olağanüstü kısmını, Antik Çağ mitolojisindeki masallarla ilişkilendirmeye çalıştığını, hikayenin hemen tüm kısımlarını derlemek için, Yahudilerin geleneklerinden yararlandığını, çünkü Hristiyan mitolojisinin Antik mitoloji ve Yahudi geleneklerinden oluştuğunu belirtir. Hristiyan efsanecilerinin şeytana büyük önem atfettiğini, şeytanı önce bir çukura hapsedip, hikayenin devamında onu dışarı çıkardığını, sonrasında şeytanın yılan şeklinde cennette Havva ile konuşan bir figür biçiminde tasvir edildiğini, Havva ile konuşmasından sonra onu elma yemeye ikna ederek tüm insanlığın lanetlenmesi ile Hristiyan efsanecilerinin masalları derlediğini söyleyen

⁵¹ Paine, *age*, s.16-17.

⁵² Paine, *age*, s.18.

Paine, onların İsa Mesih'i hem Tanrı hem de Tanrı'nın oğlu olarak simgelediklerini belirtir.⁵³

Şeytana dair bu hikâyenin Tanrı'yı aşağıladığını, O'nun hikmeti ve gücü ile çeliştiğini, şeytan ile ilgili bu hikâyeyi kurgulayanların bir dayanak oluşturması için şeytanı neredeyse Tanrı ile eşit bir konuma getirmiştir. Hristiyan efsanecilerinin, şeytanın cennetten kovulması olayından sonra onun gücünü arttırdıklarını ve Tanrı'ya karşı galip gelen şeytan betimlemelerinin günahkâr bir varlığa zafer kazandırılıp Tanrı'nın yenilmiş gibi gösterildiğini düşünen Paine, insanların çoğunun bu tuhaf masala inandırılarak hikayenin anlamsızlığını, mantıksızlığını sorgulamadığını, “doğal olmayan birşey ne kadar fazlaysa kasvetli hayranlık nesnesi olması o kadar büyüktür” diyerek bu konudaki düşüncelerini ifade eder.⁵⁴ Hristiyan Kilisesi denilen yapının hayal ürünü olduğuna dair inancın birçok ülkede yaygın olduğunu düşünen Paine, insanların şüphe içinde neye inanıp neye inanmayacağını bilmediğinden bu konunun özgürce araştırıldığını görmenin insanlar için bir teselli olacağı kanaatindedir.⁵⁵

Esasen Paine Hristiyan inanç sisteminin ateizmin bir türü olduğunu, Tanrı'nın bir çeşit inkârı olduğunu, Tanrı'dan daha çok bir insana inanmayı öğrettiğini vurgular.⁵⁶ Smylie onun bu yaklaşımına göre Hristiyanlığın esas olarak manizm olan, fakat biraz deizm barındıran bir bileşim olduğuna inandığını, ayrıca ateizme yakın duran bir güç

⁵³ Paine, *age*, s. 19-21.

⁵⁴ Paine, *age*, s. 22-23.

⁵⁵ Paine, *age*, s. 24-25.

⁵⁶ Paine, *age*, s. 50.

olarak despotizme hizmet ettiğini, en önemlisi ve en kötü olanın da Hristiyanlığın, aklın kullanımına ve bilimin gelişimine karşı çıkmak olduğunu belirtir.⁵⁷

Paine, yedi- sekiz yaşlarında Hristiyan sisteminin doğruluğunu sorgulayarak garip olduğunu düşünmüş, Hristiyanlık ile ilgili fazla bir bilgisi olmadığından, kiliseye vaaz dinlemeye giderek Tanrı'nın oğlunun ölümüyle “kefare” adı verilen bir şeyin ödenmesi konusu ile ilgili duydukları karşısında şaşırıldığını, hatta Tanrı'nın, oğlunu öldüren öfkeli bir insan gibi davrandığını düşünerek vaazı sorgulamıştır.⁵⁸ Paine bu konuda şöyle der:

İsa Mesih'in dünyanın günahları için öldüğü bir gerçek mi ve bu nasıl kanıtlanmış? Bir Tanrı olsaydı ölemezdi ve bir insan olarak kurtulamazdı. Öyleyse bu kurtuluşun gerçek olduğu nasıl kanıtlandı? ...

Rahipler önce gerçekleri kanıtlayın ve daha sonra onlardan doktrinleri çıkarın. Ama bunlar her şeyi varsayarlar ve hiçbir şeyi kanıtlamazlar. ...

İsa Mesih'in öldürülmesi üzerine temellenmiş din, şimdiye kadar kurulmuş en garip din sistemidir. Deizm, buna kıyasla mükemmel bir saflıktır. Quaker'larda⁵⁹ kan dökmek

⁵⁷ Aslında Hristiyanlığa karşı iddialar ve olumsuz saldırılar yeni değildi. Paine'in iddiaları, onyedinci ve onsekizinci yüzyılın başlarında Matthew Tindal, Thomas Morgan, Thomas Woolston, Thomas Chubb gibi bazı deistler tarafından da dillendirilmişti. Ancak deizm karşıtı yazarlar, bu saldırıları tatmin edici bir şekilde cevaplamayı başaramadı. Deizm karşıtı yazarlar, Hristiyanlık ile ilgili deistik spekülasyonları dar bir alana hapsedtiklerinden, Thomas Paine'in *Akl Çağı* adlı eseri büyük bir etki yarattı. Bkz. James H. Smylie, “Clerical Perspectives on Deism: Paine's *The Age of Reason* in Virginia”, *Eighteenth- Century Studies*, 6: 2 (1972-1973), s. 208-209.

⁵⁸ Paine, *age*, s. 66-67.

⁵⁹ Quakerizm on yedinci yüzyılın ortalarında dini kargaşa sırasında İngiltere'de ortaya çıkan bir mezhep olup her insanda Tanrı'nın temel öğretisinin ya da “iç ışık”ın olduğuna inanılır. Bu inanç, Mesih ve insan arasındaki ilişkinin organik bir ilişki olduğunu iddia eder. Buna göre, tüm insanlar bir Tanrı ve dolayısıyla birbirleri ile olan ortak ilişkilerinin farkındadırlar. Irk, cinsiyet, ya da dinden bağımsız olarak her insanın aynı iç ışığa sahip olduğu ve böylece tüm insanların Tanrı'nın gözünde eşit olduğu öncülünde kurulmuştur.

yerleşik bir ilkedir. Diyelim ki Mesih yaşarken tüm Kudüs Quaker'dı, orda onu çarpmıha gelecek kimse olmazdı.⁶⁰

Hristiyan din sistemi sağduyuya aykırıdır.⁶¹

McWilliams'ın yorumuyla kefaretin, saçma bir hikâye olarak işlenmiş iğrenç bir öğreti olduğunu düşünen Paine'e göre, bu doktrin sivil ahlâka zarar vermiştir. Öyle ki Hristiyanlığın temeli olan sevgi herkesin bildiği gibi adaletsiz olup, erdemleri abartmamıza ve sevdiğimizimizin kusurlarını gözden kaçırmamıza sebep olmuş, böylece kötülük yapanlara merhamet ve bağışlamadan bahseden Hristiyanlık açıkça adaleti reddeden kötü bir doktrin olmuştur.⁶²

Bir çocuğun aklını kötü bir biçimde etkileyecek herhangi bir din sisteminin gerçek bir sistem olmayacağına inandığını belirten Paine, Hristiyan ailelerin çocuklarına dinlerinin ilkelerine dair bir şey anlatmaktan çekindiğini vurgular.⁶³ Hristiyanlığı böylece (i) sözlü ve yazılı doğaüstü vahyin olmadığı, (ii) gizem ve batıl inancın dini gerçeğe katkıda bulunmadığı, (iii) mucizeler ve kehanetlerin olmadığı, (iv) Hristiyan öğretisinin insan için bilgi karşıtı inançları, ahlâksızlık ve mutsuzluk gibi bazı istenmeyen sonuçları ima ettiği ve desteklediği ve (v) belirli Hristiyan doktrinleri ve İncil hikayelerinin onun inanılabilirliğini zayıflattığı gibi sebeplerle reddeder. Paine'in Hristiyanlığa karşı

Bkz. William C. Kashatus III, "Thomas Paine: A Quaker Revolutionary", *Quaker History*, 73: 2 (1984), s. 39-40.

⁶⁰ Thomas Paine, *The Complete Writings of Thomas Paine*, ed. Philip S. Foner, New York: The Citadel Press, 1945, II, s. 790.

⁶¹ *The Complete Writings of Thomas Paine*, s. 791.

⁶² McWilliams, agm, s. 478.

⁶³ Paine, *Akil Çağı*, s. 67.

argümanının temelini oluşturan bu hususlar aynı zamanda onun bir din olarak görülemeyeceğinin göstergesidir.⁶⁴

1.2. PEYGAMBERLİK ELEŞTİRİSİ

İnsanların Tanrı ile arada aracı olmadan bağlantı kurabileceğini düşünen Paine, böylece semavi dinlerin peygamberlik kavramına karşı olduğunu, peygamberlik ile peygamberlerin müzisyen olması konusunun Kutsal Kitap'ta iç içe geçtiğini söyleyerek eleştirir.⁶⁵ “Peygamber” kelimesinin Kutsal Kitap'ta “şair” için kullanıldığını, vahiyle haber verme, peygamberlik etmenin şiir yapma sanatı anlamına geldiğini, ayrıca şiiri herhangi bir müzik enstrümanı ile birlikte melodik bir biçimde söylemek anlamına da geldiğini vurgulayan Paine, Yahudilik ve Hristiyanlık'ta eski zamanlarda çeşitli müzik aletleriyle peygamberlik yapıldığını, “bu şekilde bir peygamberlik anlayışından söz etseydik bu anlamsız olurdu, çünkü kelimenin anlamını değiştirdik”⁶⁶ diyerek peygamber kelimesinin ilk anlamının yanlış olduğunu belirtir. Peygamber kavramı, I. Samuel adlı kitabın yazıldığı zamandan itibaren şiir, şairlik, müzisyenlik anlamında anlaşılmış; Paine, bu kitaptaki müzisyen peygamberlik konusunu eleştirmiştir.⁶⁷ Saul peygamber olduğunu söylemiş, ama onun ne şekilde peygamberlik yaptığı söylenmemiştir; “durum şu ki söylenecek hiçbir şey yoktu; çünkü bu peygamberler müzisyen ve şairler topluluğudur.

⁶⁴ Donald Dean Dennis, *The Deistic Trio: A Study in the Central Religious Beliefs of Ethan Allen, Thomas Paine, and Elishu Palmer*, (Basılmamış Doktora Tezi, The University of Utah, 1978), s. 235.

⁶⁵ Dennis, age, s. 12.

⁶⁶ Paine, age, s. 30.

⁶⁷ Abdullah Namlı, “Thomas Paine’in Peygamberlik Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi”, *Trabzon İlahiyat Dergisi*, 5: 2 (2018), s. 487.

Saul, konsere katıldı, buna da peygamberlik deniyordu.”⁶⁸ Kutsal Kitap’tan örnek veren Paine sözlerine şöyle devam eder:

Deborah ve Barak herhangi bir şeyi tahmin ettiklerinden değil, yaptıkları bir eylemi kutlamak için, adlarını taşıyan şiiri veya şarkıyı besteledikleri için onlara peygamber denmiştir. Davut peygamberdi; çünkü o bir müzisyendi. Aynı zamanda Mezmurlar’ın yazarı olarak tanındı. Ama İbrahim, İshak ve Yakup’a peygamber denilmez. Yapılan açıklamalardan şarkı söyleyip, müzik çalabilecekleri ya da şiir yazabilecekleri anlaşılmamaktadır.⁶⁹

Peygamberlik ile kâhinlik kavramlarının farklı anlamlar içermesinden dolayı birbirinden ayrı olduğunu, bu kavramların aynı anlama geldiğini söyleyenleri de eleştiren Paine’e⁷⁰ göre “eskiden insanlar İsrail’de Tanrı’ya bir şey sormak istediğinde, haydi kâhine gidelim derdi; çünkü şimdi peygamber diye bilinene eskiden kâhin denirdi.”⁷¹ Paine için, Samuel kitabının diğer bölümlerinden anlaşıldığı kadarıyla, peygamber kelimesinin şiir ve müziği ifade etmekle sınırlı olduğu, gizli şeyler hakkında ileriye görmeye dair bir kavrayışa sahip olması gereken kişi peygamber değil kâhin olması gerektiğinden, böyle bir peygamberlik anlayışı, doğum tarihini bilmek, zenginlik, şanslı veya şanssız evlilikleri önceden tahmin etmek, kayıpları bilmek gibi falcılık denilen kavrama uyar. Paine böylece Eski Ahit’te kâhin ve peygamberlerin kehanetleri ile buna bağlı olarak kâhin kavramının peygamber kavramı ile iç içe geçmesini yaşanan dönemdeki şeylerle, insanların savaş, yolculuk, üstlenecekleri bir görev, yaşanan zorluklar gibi durumlarla ilişkilendirir.⁷² *Examination of the Prophecies* adlı eserinin

⁶⁸ Paine, *age*, s. 30-31.

⁶⁹ Paine, *age*, s. 31-32.

⁷⁰ Namlı, agm, s. 485.

⁷¹ Paine, *age*, s. 128.

⁷² Paine, *age*, s. 162-163.

önsözünde Eski Ahit'ten alıntılanan ve İsa Mesih ile ilgili kehanetler olarak adlandırılan Yeni Ahit'teki tüm pasajları incelediğini ve böyle bir kişinin kehaneti diye bir şey bulamadığını söyleyen Paine⁷³, hayallerin doğasının bir şekilde bilinçsiz delilik anları olduğunu; rüyada bir şey görmenin kesinlikle herhangi bir otoriteye dayanılarak gerçek olamayacağını savunur.⁷⁴

Kutsal Kitap'ta yer alan peygamberlerin utanılacak bir takım fiillerini peygamberliğin imkansızlığına kanıt olarak gösteren⁷⁵ Paine, şehvetli ve akılsızca olan içeriğine rağmen Ezgiler Ezgisi kitabının bir bağnazlıkla kutsal diye nitelendirilmiş olduğunu belirtir.⁷⁶ Kutsal Kitap'ın Yaratılış bölümündeki bir anlatıda; Nuh peygamberin çiftçi olup ilk bağı diktiği, şarap içtiği ve sarhoş olduğu, çadırının içine üzerinde hiçbir giysi olmadan uzandığı, daha sonra Ham'ın, babasını bu halde görüp dışarı çıkarak iki kardeşine anlattığı, Nuh peygamberin iki oğlu da bir kıyafet alıp babalarını örterek onu bu şekilde görmemek için yüzlerini çevirmiş olduğu anlatılır.⁷⁷

Yine Kutsal Kitap'ta Tekvin bölümünde Lut ile Kızları başlığı altındaki anlatıda, soy devamı için aile içi ilişkiyi onaylayan bir tavır ve bu yolla yasal olmayan bir biçimde çocuk sahibi olunması durumu vardır.⁷⁸ Yine Lut peygamber Soar adlı kentte kalmaktan korktuğundan iki kızıyla burdan ayrılarak bir mağarada yaşamaya başlar ve Lut'un kızları

⁷³ Paine, *The Complete Writings of Thomas Paine*, s. 849.

⁷⁴ Marotta, *age*, s. 87-88.

⁷⁵ Namlı, *agm*, s. 507.

⁷⁶ Paine, *Akil Çağı*, s. 149.

⁷⁷ Tekvin 9/20-23.

⁷⁸ Namlı, *agm*, s. 489.

soylarının devamı için babalarına şarap içirip ondan çocuk sahibi olurlar.⁷⁹ Lut'un kızları Yahudilerin inancına göre onurlu bir davranış içinde yer almış ve Lut, büyük kızının yaptıklarını öğrendikten sonra, bu sefer kendisine ikinci kez verilen şarabı içerek küçük kızıyla da aynı durumu yaşamıştır.⁸⁰ Yahudilere göre, Lut için en önemli onur, Yahudiler tarafından gelmesi beklenen Mesih'in, Lut'un oğulları olan Amman ve Moab'ın soyundan gelecek olmasıdır.⁸¹ Davut peygamberin gayr-ı meşru ilişkisi⁸² ise Kutsal Kitap'ta peygamberler ile ilgili utanılacak fiillerden bir diğeridir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi Kutsal Kitap'ta fazla sayıda edebe aykırı hikayelerden “Babil'in Düşüşü” başlığı altında anlatılan bölümün⁸³ yanısıra, Yeni Ahit'deki İsa Mesih hikayesini ahlâka aykırı olarak nitelendiren Paine, nişanlı bir genç kadının bir ruh tarafından kandırılmasının anlatıldığı bu hikâyede⁸⁴ edebe aykırılıkla ilgili şöyle der: “İnanç ile ilgili konularda edebe aykırı durum, nasıl ifade edilirse edilsin her zaman bir hikâye ve dolandırıcılık emaresidir. Tanrı'ya inanan bir insanı, O'nu komik yorumlara sebep olabilecek hikayelerle bağlantılı hale getirmemek gerekir.”⁸⁵

Kutsal Kitap'ta yalancı peygamberler ile ilgili ikazlar yapılarak bu peygamberlere uyulmaması söylenmiştir. Ancak Paine'e göre, gerçek peygamber ve yalancı peygamberi

⁷⁹ Tekvin, 19/30-38.

⁸⁰ Salih İnci, *Eski Ahit'te Peygamberlere Atfedilen Ahlaki Zaaflar ve Günahlar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001), s. 99.

⁸¹ İnci, *age*, aynı yer.

⁸² İnci, *age*, s. 103; Bkz. II. Samuel 11/2-9, 14-17, 25-27.

⁸³ Bkz. Yeşaya 47/1-3; Hezekiel 16/6-63.

⁸⁴ Luka 1/ 35.

⁸⁵ Paine, *age*, s. 177.

ayırt etme açısından kesin bir ölçüt yoktur.⁸⁶ Kutsal Kitap'ta yalancı peygamberler ile ilgili olarak şunlar yer alır:

Yalancı peygamberlerden kaçın. Onlar size kuzu postuna sarınarak yaklaşır ancak özünde yırtıcı kurtlardır. Bu peygamberleri meyvelerinden bileceksiniz. Dikenli bitkilerden üzüm, devedikenlerinden incir toplanabilir mi? Her iyi ağaç iyi meyve verir, kötü ağaç ise kötü meyve verir. İyi ağaç kötü meyve, kötü ağaç da iyi meyve veremez. İyi meyve vermeyen her ağaç kesilir, ateşe atılır. Sonunda yalancı peygamberleri meyvelerinden bileceksiniz.⁸⁷

Yine,

Birçok sahte peygamber ortaya çıkacak ve bunlar birçok insanı saptıracak. Kutsal Kitap'ta dünyanın başlangıcından beri meydana gelmiş bir sıkıntıdan bahsedilir. O zaman biri size İşte Mesih burada veya şurada dediğinde inanmayın. Çünkü sahte mesihler, sahte peygamberler ortaya çıkacak. Bunlar ellerinden gelse seçilmiş olan peygamberleri bile saptıracaklar.⁸⁸

Paine göre bu peygamberlerin sahtekâr ve yalancı olduklarından başka bir şey söylenemez.⁸⁹ Kutsal Kitap'ta yalancı peygamberlerin yanı sıra görevini suistimal eden, görevini yapmayan peygamberler ile ilgili anlatıların olduğuna⁹⁰ dikkat çeken Paine'e göre, Yahudilerin Yahuda ve İsrail şeklinde iki millete bölünmesinin ardından, iki tarafta da birbirlerini sahte, yalancı, düzenbaz şeklinde suçlayan peygamberler ortaya çıkmıştır.⁹¹

⁸⁶ Namli, agm, s. 491.

⁸⁷ Matta 7/15-20.

⁸⁸ Matta 24/ 11-24.

⁸⁹ Paine, *age*, s. 161.

⁹⁰ Namli, agm, s. 491; Bkz. Yeremya 23/15-16, 21, 25-28, 30-32.

⁹¹ Paine, *age*, s. 163.

1.3. VAHIY ELEŞTİRİSİ

Peygamberlik kavramı ile alakalı bir olgu olan vahyi de eleştiren Paine'in bu eleştirilerine geçmeden önce, vahiy kavramını açıklamak yerinde olacaktır.⁹² Evvela, bir insanın Tanrı'yı tecrübe etmesi, böyle bir tecrübenin gerçek olup olmaması kısmen Tanrı'nın bunu isteyip istememesine bağlıdır. Tanrı'nın kendisini ifşa etmesi olarak görülen vahiy teologlar tarafından şöyle anlaşılmıştır: 1) Genel olarak yarattıkları aracılığıyla ve zamanın belirli bir bölümünde; 2) belirli kimselere belirli şekillerde. Birincisi “genel vahiy” (veya doğal vahiy)dir; bu doğal teolojinin alanına girer. İkincisinde ise, Tanrı alışılmışın dışında “özel bir şekilde” davrandığından “özel vahiy” diye adlandırılır. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet belirli peygamberlerin ve seçilmiş özel kişilerin öğretilerinin özel vahiy olduğunu öne sürer ve bu yolla vahiy teolojinin temelini oluşturur.⁹³

Her dinin Tanrı tarafından seçilmiş kişilere verilen özel görevler yoluyla kendisini oluşturduğunu, bu seçilmiş kişiler aracılığıyla ortaya çıkan dinlerin, vahiy veya Tanrı sözü olarak nitelendirdikleri Kutsal Kitaplara sahip olduğunu belirten Paine'e göre, bu dinlerden Yahudilik Tanrı'nın sözlerinin Tanrı tarafından Musa'ya verildiğini, Hristiyanlık Tanrı'nın sözlerinin ilâhi ilham yoluyla geldiğini, İslamiyet ise Tanrı'nın sözlerinin bir melek vasıtasıyla getirildiğini öne sürer. Birbirlerini inançsızlıkla itham eden bu dinlerden hiçbirisine inanmadığını vurgulayan Paine, Tanrı'dan insana bildirilen bir şey olarak vahyi hiç kimsenin inkâr edemeyeceğini “kimse Tanrı'nın bu tür bir iletişim

⁹² Vahiy sözcüğünün kökeni ve anlamı için bkz. Recep Kılıç, “Vahiy: Mahiyeti, İmkânı ve Doğrulanması Üzerine”, *Milel ve Nihal*, 8: 1 (2011), s. 23-24.

⁹³ C. Stephen Evans ve R. Zachary Manis, *Din Felsefesi: İman Üzerine Rasyonel Düşünme*, çev. Ferhat Akdemir, Ankara: Elis Yayınları, 2010, s. 127.

kurma yetkisini reddedemez ya da itiraz edemez”⁹⁴ sözleriyle dile getirir. Paine’in bu görüşleri ışığında Tanrı’nın evrende yarattığı canlı ve cansız tüm varlıklar, evrendeki düzen, doğa olaylarının meydana gelmesi gibi insanların tanık olduğu hemen her şey bir anlamda Tanrı’dan insana bildirilen hakikatlerdir. Bu bağlamda Paine’in genel vahiy inancına sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Tanrı’nın seçtiği kişiye bir şeyi vahyedip diğer bir kişiye vahyetmediği kabul edildiğinde vahyin sadece vahyedilen kişiyi ilgilendireceğini, vahyedilen kişi kendisine bildirilen vahyi diğer insanlara aktardığında, bunun vahiy değil, rivayet olacağını düşünen Paine’e göre vahiy aktarılan kişiler vahye inanmak zorunda olmayıp, sözlü ya da yazılı bir biçimde insana dolaylı yolla gelen her şeyin vahiy olarak değerlendirilmesinin bir tutarsızlık içerdiğine dikkat çeker. Vahyedilen kişinin buna inanmakla sorumlu olabileceği halde kendisine doğrudan vahyedilmeyen bir kimse böyle bir şeye inanmak zorunda değildir.⁹⁵

Vahiy ile ilgili bu düşüncelerini verdiği örneklerle temellendirmeye çalışan Paine’e göre “Musa İsrailoğullarına Tanrı’dan emirlerini iki tablet şeklinde aldığını söylediğinde, onlar Musa’ya inanmak zorunda değildi. Çünkü bunun böyle olduğunu Musa’nın söylemesi dışında hiçbir tanık yoktu. Yine, bazı tarihçilerin bana söylediklerinden başka bir tanık, emirlerde hiçbir içsel ilahi kanıt yoktur”.⁹⁶ Yine, Meryem’in özel bir durum sebebiyle çocuğu olduğunu nişanlısı olan Yusuf’a bir meleğin bu durumu anlatması karşısında Paine anlatılanlara inanıp inanmama hakkının olduğunu belirtir. Bu anlatılanlar sağlam bir kanıtı dayanmak yerine rivayete dayandığından bir

⁹⁴ Paine, *Akil Çağı*, s. 12-13.

⁹⁵ Paine, *age*, aynı yer.

⁹⁶ Paine, *age*, aynı yer.

inancın böyle bir şeye dayandırılması düşünülemez.⁹⁷ Tanrı tarafından seçilmiş kişilere belirli öğretilerin verildiği böyle bir özel vahiy anlayışının Paine tarafından kabul edilmediğini söyleyebiliriz.

Paine akıl ve doğa felsefesine dayanan, saf, değişmeyen bir din bakış açısını ortaya koyar⁹⁸ ve Tanrı'nın dürüst insanlarla konuştuğu tek dilin aklın sesi olduğunu düşünür.⁹⁹ Vahiy inancı ile doğaya karşı inancı uyumlu olan Paine'in bu anlayışı Hristiyanlığa hiçbir şekilde belirgin bağlılık anlamına gelmeyip vahiyden bağımsızdır.¹⁰⁰

Tanrı sözünün Yaratılış olduğunu vurgulayan Paine'e göre, Tanrı bu sözle insanlara evrensel bir şekilde hitap eder. O'nun iradesinin kabul edileceği tek söylem, evrensel vahiy, Tanrı'nın gücünün, bilgeliğinin, iyiliğinin, evrenin yapısında ve yaratılışın tüm eserlerinde olmasıdır.¹⁰¹ Buna bağlı olarak "Tanrı'nın gücünü görmek için yaratılışa, hikmetini anlamak için evrendeki düzene, cömertliğini idrak etmek için yeryüzündeki bolluğa, merhametini düşünmek istersek şükretmeyen insanlara bile bolluk, nimet vermesinden görürüz."¹⁰² Tanrı'nın ne olduğunu anlamak için, herhangi bir insanın yazacağı kutsal yazıların olduğu kitaplara bakmak yerine, Yaratılış denilen kutsal yazıda

⁹⁷ Paine, *age*, s. 14.

⁹⁸ Marotta, *age*, s. 59.

⁹⁹ Robert N. Essick, "William Blake, Thomas Paine, and Biblical Revolution", *Studies in Romanticism*, 30: 2 (1991), s. 210.

¹⁰⁰ Ian Harris, "Paine and Burke: God, Nature and Politics", *Thomas Paine*, ed. Bruce Kuklick, London: Routledge, 2018, s. 134-135.

¹⁰¹ Harris, *agm*, s. 136.

¹⁰² Paine, *Akil Çağı*, s. 44.

aranmasını öneren¹⁰³ Paine'in bu ifadelerinden onun Tanrı'nın varlığının en önemli delillerinden biri olan "teleoljik delili" kabul ettiğini düşünebiliriz.

Tanrı sözü olarak yüceltilen herhangi bir şeyin sadece değiştirilemez olması değil, tesadüfi herhangi bir değişikliğin de olamayacağını altını çizen Paine için "Tanrı'nın sözü herhangi bir dilde bulunamaz"; çünkü evrensel bir dil ve değişmez anlamlar olmaması sebebiyle çevirinin gerekli olması ve bu bağlamda kasıtlı ve kasıtsız hatalardan dolayı insan dili Tanrı sözünün aracısı olamaz. Kutsal Kitap dünyada var olan bütün kitaplardan ne kadar iyi olursa olsun, inanç prensipleri gereği Kutsal Kitap'ı kabul etmeyeceğini, buna sebep olarak da kendisine dayatılma olasılığını gösterir.¹⁰⁴ Yaratılıştaki Tanrı'nın sözünün veya yarattıklarının insanoğluna sunduğu kanıtların reddedilerek birçok gerçek dışı inanç ve din sisteminin oluşturulduğunu, ahlâki açıdan iyi olan pekçok din sistemi olabileceğini, fakat bunlardan sadece biri doğru kabul edilebileceğinden bu doğru olan din sisteminin de Tanrı'nın sözüyle tutarlı olması gerektiğini vurgulayan Paine, Hristiyan inanç sisteminin tuhaf bir yapısı olduğunu, insanoğluna sunulan her kanıtın, bu inanç sistemine aykırı olduğunu ve Hristiyan inanç sistemini akla aykırı bir duruma getirdiğini savunur.¹⁰⁵

Kutsal Kitap'ta bulunan tarihsel ve zamansal olarak yapılan hataları ve çelişkileri anlatan Paine'in argümanının ardındaki mantığı Jay E. Smith şöyle bir kıyasla açıklar:

1. Tanrı'nın sözü, hata veya çelişkiler içeremez.
2. Kutsal Kitap hata ve çelişkiler içermektedir.

¹⁰³ Paine, *age*, aynı yer.

¹⁰⁴ Paine, *age*, s. 32-33.

¹⁰⁵ Paine, *age*, s. 79.

3. O halde, Kutsal Kitap Tanrı'nın sözü olamaz.

Smith'e göre bu kıyastaki sonuç Paine'in tezini temsil ederken,¹⁰⁶ Paine'e göre, Tanrı sözü doğru olduğundan ilahi ilham, çelişki ya da yanlış ile tamamen bağdaşmaz.¹⁰⁷ “Bir rahibin bile inkar edemeyeceği başka kanıtlar ortaya koyacağım ve bu kanıtlardan Kutsal Kitap'ın Tanrı sözü olmadığını göstereceğim”¹⁰⁸ diyen Paine, Kutsal Kitap'ta Tanrı'nın emriyle yapıldığı söylenen bazı konuların, ahlâki adalet duygumuz bakımından dünyada bazı katillerin işledikleri suçlar kadar şok edici olduğunu; öldürme, bebeklerin katledilmesi gibi suçların Tanrı'nın emriyle yapıldığını söylemenin düşündürücü olduğunu belirtir. Eğer bu kitabın doğru olduğuna inanılması isteniyorsa, Tanrı'da ahlâki adalet kavramının olmadığını düşünmek gerektiğinden, Kutsal Kitap'ı tepkisiz okuyabilmek için insanda var olan tüm iyi duyguların bir kenara bırakılmasının zorunlu olduğunu söyler. Şöyle ki; “İsraililerin eylemlerinin birçoğunun, Tanrı'nın açık emriyle gerçekleştirildiği söyleniyor. İnsanlığı şok eden ve Tanrı'nın ahlâki adaletine aykırı olan korkunç suçlar. İsraililerin tüm ulusları kılıçtan geçirdikleri; bebek, kadın, erkekleri, çocukları yok ettikleri gibi.”¹⁰⁹ Böylece, Smith'e göre, Paine'in Kutsal Kitap'ı Tanrı'nın sözü olarak reddetme konusundaki ikinci argümanı böyle bir kitabın Tanrı'nın karakteriyle tutarsız olmasıdır ki bu ahlâk argümanının ardındaki mantık şöyle gösterilebilir:

1. Tanrı ahlâki olarak adaletsiz olamaz.
2. Kutsal Kitap, Tanrı'ya ahlâki adaletsizliği atfeder.

¹⁰⁶ Smith, *agm*, s. 753.

¹⁰⁷ Smith, *agm*, aynı yer.

¹⁰⁸ Paine, *age*, s. 103.

¹⁰⁹ Paine, *age*, s. 102-103.

3. O halde Kutsal Kitap, Tanrı'nın sözü olamaz.

Paine'e göre, bu tür iftiralara karşı Tanrı'nın ahlâki adaletini korumak her gerçek deistin görevidir.¹¹⁰ Paine'in Hristiyanlığa saldırısı, toplumda öfkeye yol açmış ve onun ateizmin bir temsilcisi olarak anılmasına neden olmuştur.¹¹¹

Paine, Tanrı'nın sözünün değiştirilemez olduğundan hareketle evrensel olduğunu, rastgele değiştirilemeyeceği için Tanrı sözünün herhangi bir insan dilinde olamayacağına inanır. Evrenin yaratılışında insanoğluna sunulan kanıtların inkâr edilip, saçma ve doğru olmayan inanç sistemlerinin kurulmasından dolayı Kutsal Kitap'ın tarihsel ve zaman bakımından tutarsız olması onun Tanrı sözü olamayacağını gösterir.

“Vahiy dini” diye adlandırılan inancın zulüm, savaşlar, ölümler gibi insanlığa zarar veren tüm (kötü) olayların kaynağı olduğunu söyleyen¹¹² Paine'in vahiy konusuna yaklaşımının gizem, mucize gibi kavramlara dair düşüncelerinin de oluşmasında etkili olduğunu görmek mümkündür.

1.4. MUCİZE ELEŞTİRİSİ

Paine'in semavi dinlerde peygamberlerin gerçekleştirdiğine inanılan mucizelerin eleştirisine geçmeden mucize kavramını genel hatlarıyla açıklamamız uygun olacaktır. R. Swinburne'e göre mucize olağanüstü türden; Tanrı tarafından meydana getirilen ve dini önemi olan bir olaydır.¹¹³ Yaygın bir yaklaşım, mucizeyi doğanın düzeninde bir kesinti

¹¹⁰ Smith, agm, s. 755-756.

¹¹¹ Smith, agm, s. 760.

¹¹² Paine, *age*, s. 215.

¹¹³ Richard Swinburne, *Mucize Kavramı*, çev. Aydın Işık, İstanbul: İz Yayıncılık, 2010, s. 33.

olarak tanımlar. Bir başka tanıma göre mucize doğanın üretken gücünü aşan bir olaydır. Yine mucize, doğaya bağlı olmayan bir failin müdahalesiyle gerçekleşen bir olay olarak düşünülmüştür.¹¹⁴

Elbette olağanüstü türden bir olay derken, bu kavramla ne denilmek istendiği, kişinin olağan olarak oluşan şeyden ne anladığı ile ilgilidir. Çünkü belirli bir zamanda olağanüstü olarak tanımlanan bir olay, sonraki dönemlerde olağan hale gelebilir. Eski çağlarda uçmak, telefonla haberleşmek olağanüstü sayılırken, günümüzde bu gibi durumlar olağan bir hal almıştır. Birçok Orta Çağ filozofunun düşüncelerini kabul ettiği Aristo'ya göre, her nesnenin ait olduğu bir tür bulunur. Her türe bağlı varlıkların o türe özgü bir doğası olup, bir nesnenin doğası, o nesnenin olağan bir biçimde nasıl hareket edeceğini tayin eder. Beslenmesi, büyümesi, solması bir bitkinin doğasına bağlı olarak olağandır. Ancak başka varlıklar/ nesnelere başka bir nesneye doğası gereği olağan olarak yapmayacağı şeyleri yaptırabilir ki “zorla yaptırmak” şeklinde tanımlanır. Böylece dünyada oluşan olaylar ya bir nesnenin olağan bir hareketinin bir sonucudur veya nesne üzerinde birtakım değişimlerin meydana gelmesine neden olan, böyle bir gücü bulunan başka nesnelere sayesinde meydana getirilebilir.¹¹⁵

Aquinas, bir olay, yaratılmış bir varlığın doğal gücünün oluşturduğunun ötesinde ise, bunun mucize olabileceğini, mucizeleri yalnızca Tanrı'nın yapabileceğini düşünür. Roma Katolik öğretisini biçimlendiren *De Miraculis* isimli eseri yazan ondördüncü Papa Benedict, “görünen ve doğası maddi olan güçleri” aşan şeylerin oluşturduklarının da mucize olduğunu ifade ederken, ona göre melekler de mucizeleri gerçekleştirebilme

¹¹⁴ Timothy McGrew, “Miracles”, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*,

<https://plato.stanford.edu/entries/miracles/> (01.07.2019).

¹¹⁵ Recep Kılıç, *Modern Batı Düşüncesinde Vahiy*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004, s. 180-181.

gücüne sahip olabilir, hatta insanlar da doğalarının ötesinde bulunan güçler yardımıyla mucizeler gerçekleştirebilir. Onyedinci yüzyıldan beri şeylerin hareketinin kendi doğası veya başka nesnelere onlar üzerindeki hakimiyeti ile yönetilmediği, bir olayın diğer olayı takip etmek zorunluluğundan kaynaklanan doğanın yasalarıyla yönetildiği düşünülmüştür (*determinizm*). Doğa yasaları şeklen evrensel veya istatistiksel biçimde olabilir. Evrensel yasalar “şu veya şu gibi şeyler daima böyle böyle yapar” biçiminde; istatistiksel yasalar ise “şu veya şu gibi şeyler n 0/0 oranında böyle böyle yapar” biçiminde ifade edilir. Evrensel yasalar belirli bir durumda meydana gelmesi zorunlu olan şeyleri, istatistiksel yasalar ise ihtimal dahilinde olması gereken şeyleri ifade eder.¹¹⁶

Bu yasalara karşı ya da bu yasaları “ihlal eden” bir olay, olağanüstü nitelikte bir olay olarak değerlendirilirken, Hume da mucizeyi “doğa yasalarının bir ihlali” biçiminde açıklar.¹¹⁷ C. Polkinghorne, mucizenin, sadece kutsal bir olağanüstü eylem değil, Tanrı’nın yaratma eyleminin kavranmasını sağladığına, bu açıdan mucizenin insanların yaşamda deneyimleyemeyeceği bir inanç oluşturduğuna inanır. Nichols, mucizeyi Tanrı’nın dünyadaki eyleminin bir tür dile getirilişi olarak görmüş, İsa’nın, otoritesini onaylamak ve güçlü hale getirmek için mucizeler yarattığını söylemiştir. A. Plantinga’ya göre, böyle bir düşünce evrende bir düzenin olduğunu gösterir. W. P. Alston, Tanrı’nın evrendeki faaliyetini sadece yaratma, koruma biçiminde açıklamaz. Tanrı evrende belirli zaman ve yerlerde, özel bir biçimde aktif bir eylem içindedir. Tanrı’nın bu eyleminin inkârı Hristiyan inanç sistemine yabancılaşmak demektir. *Yeni Ahit*’te Tanrı’nın evrendeki devamlı tasarrufu ile mucizeyi birbirinden ayırmaz. Purtill mucize ile ilgili; “Tanrı insanlara kendi otoritesini gösterip mesaj iletmek isterse mucizeden daha iyi bir

¹¹⁶ Swinburne, *age*, s. 34-35.

¹¹⁷ Kılıç, *age*, s. 182.

yol yoktur” der. Swinburne mucizenin tanımında, Tanrı tarafından meydana getirilmiş derken, mucizenin Tanrı’nın bir eylemi olduğunu O’nun akıl sahibi ve fail olması ile ilişkilendirir. Swinburne’e göre, insan ve diğer yaratılmışların sahip olduğu gücü aşan bir etkinin olması; düşünen, seçen, karar veren, isteyen bir Tanrı’nın fail olması ile anlamlı hale gelir. Böyle bir Tanrı düşüncesi de sadece semavi dinlerde vardır.¹¹⁸

Mucize kavramını tanımlarken, dini öneminin bulunması koşulu, mucizevi olayları büyü vb. gibi olaylardan ayırt etmek içindir. Mucize ile ilgili antik dönem filozoflarının yorumlarında, mucizenin doğaya zıt bir olay olmadığı, doğayı aşan bir olay olduğu vurgulanmıştır. Yani, mucizevi bir olay nesnelere doğası ile uyumlu olmayıp bütün olarak bakıldığında doğal düzenle uyumludur. Aquinas’a göre denizin ortadan ikiye yarıp İsrailoğullarının içinden geçmesi, denizin doğasına aykırıdır ama Tanrı’nın iradesiyle uyumludur ve tabii bir olaydır.¹¹⁹

Paine’in gizem ve mucizeye yaklaşımına gelince o, hemen tüm zamanlarda insanlara bir inancı benimsetmek için çeşitli yöntemler olduğuna ve bu yöntemlerin en önemlilerinin gizem, mucize ve peygamberlik (kehanet) olduğuna inanır. Peygamberliğe şüpheyile yaklaşan Paine, gizem ve mucizenin de dine uymadığını düşünür. Başta kendi varlığımız olmak üzere evrende gördüğümüz yaratılmış her şey gizemdir. Bir meyvenin gelişip büyümesinin nasıl olduğunu açıklayamayacağımızı, ancak meyvenin olgun hale gelmesinin gizem olmadığını, çünkü bu durumu gördüğümüzü söyleyen Paine, insanın meyveyi nasıl yetiştireceğini bildiğini, bunun da meyvenin tohumunu toprağa ekmek olduğunu söyler.¹²⁰ Epistemolojik açıdan sınırlı bir varlık olan insanın, bilinmeyen

¹¹⁸ Fatih Topaloğlu, *Felsefi ve Teolojik Açıdan Mucize*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011, s. 55-57.

¹¹⁹ Kılıç, *age*, s. 184.

¹²⁰ Paine, *Akil Çağı*, s. 81-82.

noktada Tanrı'nın müdahalede bulunduğunu söyleyerek O'nu gizem ile ilişkilendirmesi doğru değildir. Bunun yanında din kavramı gizem ile uyuşmadığı için Tanrı inancının gizemden uzak, diğer tüm inançlar içinde en kolay olduğunu düşünen Paine için, Tanrı inancı zorunlu olarak ortaya çıkmıştır.¹²¹ İnsanların, siyaset ya da din istismarı yaptığı durumlarda; Tanrı'nın kurduğu düzene aykırı, insanların mantığına uymayan din meydana getirdiklerinde, eleştirilere karşı gizem gibi bir kavram geliştirdiklerini düşünen Paine'e göre gizem genel amaçlara hitap ederken, mucize onu destekleyen bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. İnsanların belirli doğa yasalarını bildiğini ve mucizenin de bu yasalara aykırı bir kavram olduğunu ifade eden Paine'e göre, insanlar bu yasaları tam olarak bilmediği sürece herhangi birşeyin mucize olup olmadığını bilemezler.¹²²

İnsanoğlu yaratılış itibarıyla sınırlı bir varlıktır ve günümüzde hala evrende keşfedilmeyi bekleyen birçok olay, gizemini koruyan, doğaüstü, açıklanamayan olgular, bilimin çözemediği sırlar mevcuttur. Bu bakımdan evrendeki birçok şey açıklanmaya muhtaçtır. Şimdi Tanrı, bazı şeylerin gizemli kalmasını, insanoğlu tarafından çözülemeyecek şekilde kalmasını isteyebilir. Bu durumda evrende bir gizem olmadığını hâlâ söyleyebilir miyiz?

Paine'e göre, Tanrı'nın mucize gerçekleştirmesi tutarsızlık olup, mucize gösteren peygamber hileci ve mucizeye tanık olan kişi yalancı diye şüphe duyulabilir. Bir inancın insanlara benimsetilmesi istendiğinde mucize gösterilmesi gerekliyse, o inanç güçlü bir inanç olmayacaktır; öyle ki Tanrı insanları hoşnut etmek için gösteri yapan bir konumda olacaktır.¹²³ Nitekim, Paine'e göre, "deistin inancını doğrulamak için mucize denilen

¹²¹ Paine, *age*, aynı yer.

¹²² Paine, *age*, s. 83-84.

¹²³ Paine, *age*, s. 86.

hilelerin ve gösterilerin hiçbirine ihtiyaç yoktur, çünkü yaratılışın kendisinden daha büyük bir mucize ne olabilir?”¹²⁴

Eski Ahit ve *Yeni Ahit*'teki mucizelerin yalnızca sahtekârların vaazı için malzeme olduğunu, onlara ancak aptalların inanabileceğini,¹²⁵ mucize kavramına en sıradışı örnek olarak, *Yeni Ahit*'te anlatılan, şeytanın İsa'yı ayartmaya çalıştığı anlatıyı örnek veren¹²⁶ Paine, böyle bir hikâyeye inanmak için şeytana da inanmak gerektiğini,¹²⁷ dolayısıyla mucizelerin ne gerekli ne de gerçek olduğunu söyler. Bir insanı mucizeye inandırmak, ahlâki bir ilkeye inandırmaktan daha zordur. Çünkü ahlâki ilke açık ve belirgin iken mucize çok az kişinin tanık olduğu söylenen bir durumdur. Bu yüzden mucize, Paine'e göre, bir dinin doğruluğunu destekleyecek bir delilden ziyade o dinin hayal ürünü olduğunun delili olarak görülmesi gerekir.¹²⁸

Kilise *Yeni Ahit*'te bildirilen olaylara tanıklarının yeterli sayıda ve tarafsız olması sebebiyle güvenmek için yeterli nedenlerinin olduğunu iddia etmiştir. Yani Kilise otoritelerine göre bu mucizevi olaylar olağanüstü olmakla birlikte onları bildiren kişiler ilham alsalar bile olağanüstü değildi. Mucizeler, merak uyandırmak için değil, Mesih'in ilkelerinde ve öğretilerinde yer alan vahyin ilahi doğasının habercisi ve onun ayırt edici niteliğini ortaya koymak için gerekliydi. Son akşam yemeği kutlaması ekmek ve şarap dönüşümünü, sonsuz yaşam vaadi İsa'nın ölümünü ve dirilişini gerekli kılıyordu.¹²⁹

¹²⁴ *The Complete Writings of Thomas Paine*, s. 797.

¹²⁵ Bkz. *The Complete Writings of Thomas Paine*, s. 788.

¹²⁶ Bkz. Matta, 4/ 8-10.

¹²⁷ Paine, *Akil Çağı*, s. 88.

¹²⁸ Paine, *age*, s. 88-89.

¹²⁹ Davidson, Scheick, agm, s. 79-80.

Bu tür iddialara inanmayan; Fransız Devrimi'nin, kiliseyi mucize gösterme gücünden mahrum ettiğini, devriminin başlamasıyla birlikte kilisenin, mucize gösteremediğini dile getiren Paine'e göre, "böylece kilisenin önceki mucizelerinin yalan olduğunu anlayabiliriz."¹³⁰

1.5. KUTSAL KİTAP ELEŞTİRİSİ

Genel olarak bakıldığında Paine, Kutsal Kitap'ın Tanrı'nın sözü olmadığını, Kutsal Kitap'ın, yazarları olduğu iddia edilen kişiler tarafından yazılmadığını, orada yer alan anlatıların akla aykırı, tarihsel ve zamansal çelişki içinde olduğunu düşünür. Yine Peygamberleri kötü bir biçimde tasvir etmesi, bu kitapta yer alan bazı bölümlerin ona ait olamayacağı gibi nedenlerden dolayı eleştirmiştir.

Kutsal Kitap'ın gerçek bir eser ve Tanrı sözü olduğunu dünyaya kabul ettirmenin, Hristiyanlığın bir uygulaması olduğunu, fakat Kutsal Kitap'ın anlamına dair yapılan tartışmalarda din adamlarının aralarında anlaşamadıklarını ifade eden Paine'e göre, ilk önce yapılması gereken şey, Kutsal Kitap'ın Tanrı sözü olduğuyla ilgili yeterli kanıtın bulunup bulunmadığının belirlenmesidir.¹³¹ Bu bağlamda Paine, Kutsal Kitap'ın Tanrı sözü olduğunu kanıtlamaya çağırır. Tanrı'ya dair tuhaf hikayelere dikkat çeken Paine, O'nun tenezzül ettiğini varsaysak bile böyle "boş ve çılgın" şeyleri içeren hikayelere inanmanın doğru olmayacağını savunmuştur.¹³²

¹³⁰ Paine, *age*, s. 201.

¹³¹ Paine, *age*, s. 101-102.

¹³² *The Complete Writings of Thomas Paine*, s. 740,793.

Kutsal Kitap'ın doğruluğunu kanıtlamak için bu kadar titizlikle araştırmasının nedenini gerçeğe karşı bir yükümlülüğünün olmasıyla açıklayan Paine'e göre, gerçeklerin tanrısı, masalların tanrısı olamaz. Bu nedenle, herhangi bir kitap dünyaya Tanrı sözü olarak tanıtıldığında ve dinin temeli yapıldığında bir kanıtının olup olmadığını görmek için diğer kitaplardan daha fazla incelenmelidir. Çünkü, Tanrı'ya olan saygımız bunu yapmamızı gerektirir.¹³³ Kutsal Kitap ile ilgili; "üreteceğim kanıtlar kitabın kendisinde bulunur. Kutsal Kitap'ın sözde gerçekliğine karşı ispat için, Kutsal Kitap'tan çıkmayacağım"¹³⁴ diyen Paine, asırlardır sorulan soruları gözden geçirerek şu türden sorulara cevap aramıştır: İncil'i kim yazdı? İncil'de bulunan dört bölümün yazarlarının bu bölümleri yazdıkları doğru mu? Kutsal yazı (İncil) hem ilahi vahiy hem de insan ifadesi ise şimdi sahip olduğu biçime nasıl geldi? Mevcut şeklini ne zaman aldı? Kutsal Kitap'ın ilahi bir yazarlık veya otorite iddiasında bulunmadığını söyleyen Paine, bazı bölümlerinin ilahi yaptırımlara sahip olduğu görülmekle birlikte, çoğuna eşit derecede önem verilemeyeceğini düşünür.¹³⁵ İncil'in dinin temeli olduğunu Hristiyanlar kanıtlayamazlar, çünkü geleneği kanıt yerine koymuşlardır, oysa gelenek kanıt değildir. Öyle olsaydı cadıların gerçekliği olabilirdi. Böylece Paine, İncil'i dönemiyle ilişkilendirir ve tarihin de vahiy olmadığını¹³⁶ savunarak onu inkâr etmenin küfür olmadığını, aksine inanmanın küfür olduğu konusunda ısrar eder. Kutsal Kitap'ın doğruluğu hususunda kanıtların bunu garanti etmediğini, bu sebeple böyle bir şeye inanmaya zorlanmanın günah işlemekle eş değer olduğunu düşünür.¹³⁷ Paine'in bu konudaki şu sözleri oldukça

¹³³ Marotta, *age*, s. 86.

¹³⁴ Paine, *Akıl Çağı*, s. 106-107.

¹³⁵ Bkz. Davidson, Scheick, *agm*, s. 72.

¹³⁶ *The Complete Writings of Thomas Paine*, s. 789.

¹³⁷ Bkz. Marotta, *age*, s. 76.

iddialıdır: “Kendi adıma Tanrı’nın mükemmelliğine olan inancım, açıkça belirsiz, düzensiz ve çelişkili bir kitabın O’nun eseri olabileceğine inanmama izin vermeyecektir. Kendim daha iyi bir kitap yazabilirim. Bu inanç, içimde Yaradan’a olan inancımdan kaynaklanıyor.”¹³⁸

Üç genel strateji kullanarak Kutsal Kitap’ı eleştiren Paine’in amacı (i) kitapların iddia edilen yazarları tarafından yazılmadığını ve bu nedenle güvenilirmez olduklarını göstermek, (ii) tanık karakterini itibarsızlaştırmaya ve böylece tanıklıklarının değerini azaltmaya çalışmak ve (iii) çelişkiler ve tutarsızlıklar bularak kitapta yer alan ifadelerin itibarını sarsmaktır.¹³⁹ Kutsal Kitap’ın gerçek olup olmadığını inceleyen Paine, incelemeye Musa’nın beş kitabı adı verilen *Yaratılış*, *Mısır’dan Çıkış*, *Levililer*, *Çölde Sayım* ve *Yasa’nın Tekrarı* kitaplarıyla başlamıştır. Paine’in hedefi bu kitapların gerçek olmadıklarını gösterip, bu kitapların Musa peygamberin döneminde yazılmayıp birkaç yüzyıl sonra yazıldığını göstererek Musa peygamberin yazmadığını ispatlamaktır. Bu kitapların Musa peygamber tarafından yazıldığını belirten bir kanıt rastlanmamıştır. Dilbilgisi kurallarına bakarak, kitapların yazılış tarzından Musa peygamber tarafından yazılmadığı anlaşılabilir. Kitapların tamamında olaylar üçüncü bir kişinin ağzından anlatılmış, bu anlatım tarzı ise tarihçilerin üslubudur. Buradan Paine, eğer bu kitapların yazarı Musa değilse kitapların belli bir otoritesinin olamayacağı, kitapların yazarı Musa peygamber ise yazarın bir değerinin olamayacağı sonucuna ulaşır.¹⁴⁰

¹³⁸ *The Complete Writings of Thomas Paine*, s. 737.

¹³⁹ David C. Hoffman, “Cross- Examining Scripture: Testimonial Strategies in Thomas Paine’s *The Age of Reason*”, *Rhetorica: A Journal of the History of Rhetoric*, 31:3 (2013), s. 281.

¹⁴⁰ Paine, *Akıl Çağı*, s. 106-108.

Kutsal Kitap'ı bir halkın tarihi, bazı patriklerin, halklarının yaşamları üzerindeki büyük etkilerinin tarihi olarak nitelendiren Paine, böyle bir kitabın özelliklerini değerlendirmek için, içinde yer alan anlatıların iddialarına, kusurlara, tutarsızlıklara, yanlışlıklara nüfuz etmenin gerekli olduğunu ileri sürmüştür.¹⁴¹ *Akıl Çağı*'nda *Eski Ahit*'i ve *Yeni Ahit*'i inceleyip, göze batan saçmalıklar, çelişkiler, ve yanlışlıklar içinde bulunduğunu söyleyen Paine, zaman zaman yorumlarında alaycı bir tavır takınmıştır.¹⁴² Paine, Hristiyan Kilisesi'nin ilk savunucularından biri olan Augustine'nin, *Tanrı'nın Şehri* adlı eserinde Havva, yılan ve Cennet'e ilişkin anlatıları alegori olarak gördüğünü, Yahudilerin en bilgili ve en ünlü filozoflarından biri olan İbn Meymun'un da *Moreh Nebuchim* adlı eserinde, Yaratılış'ta belirtilen şeyleri gerçek/ doğru bulmadığını belirtir.¹⁴³

Aldridge, Tanrı'nın bahçeye hayat ağacını ekmesinin nedeni, yılanın kurnazlığı, Âdem ve Havva'nın meyveyi yemesini yasaklayan Tanrı'nın tabiatı gibi konularda Paine'in alay ettiğinin çok belirgin olduğunu, yine yaratılışa dair tuhaf açıklamalar, Havva'nın garip hikayesi, Tanrı'nın ölümü, teslis doktrini vb. gibi konularda Paine'in küçümseyici tavrının naturalistin gözünde daha az belirgin olduğunu vurgular.¹⁴⁴

Kutsal Kitap'taki tarihsel ve zaman açısından yapılan hatalar bağlamında Paine, *Eski Ahit*'te, Yaratılış kitabında "Kralların savaşı" bölümü¹⁴⁵, İsa Mesih'in "çarmıha

¹⁴¹ Davidson, Scheick, agm, s. 70.

¹⁴² Smith, agm, s.751.

¹⁴³ *The Complete Writings of Thomas Paine*, s. 767.

¹⁴⁴ A. Owen Aldridge, "Natural Religion and Deism in America before Ethan Allen and Thomas Paine", *The William and Mary Quarterly*, 54: 4 (1997), s. 842.

¹⁴⁵ Paine, *Akıl Çağı*, s. 112.

gerilme” olayının zamanı ve bu olay ile ilgili anlatılanları *Matta, Markos, Yuhanna*’da farklı zamanlarda ve farklı biçimlerde anlatılmasını örnek olarak gösterir.¹⁴⁶ Kutsal Kitap’ın bir araya getirilmesindeki düzensizlik ve cehalete atıfta bulunan Paine’e göre¹⁴⁷ söz konusu kitap bir çeşit yaz koleksiyonudur. Tarihin kesitleri, belgeler, şiirler, bildiriler, konuşmalar, Yahudilerin savaş ve yerleşim zamanları boyunca tuttıkları orjinal kayıtlar yazılı formlarda bulunuyordu. Paine’e göre hikayeleri, şiirleri bir nesilden diğerine sözlü olarak iletilen Kutsal Kitap’ta kabaca kaydedilen orjinal bir anlatı vardı. Ancak Paine buradaki orjinal basit anlatılar ile çarpıtılan konular arasında bir tutarsızlık olduğunu; örneğin, tarihsel kitaplardan Ruth’da anlatılan bir olaydan yola çıkarak, *Eski Ahit*’te olduğu gibi, “derleyicilerin” ilk anlatıcıların kimliğinden habersiz olduğunu, böylece farklı yazarların birbirlerinin yazılarını karıştırdığını düşünür.¹⁴⁸ Kitaplarda yer alan olaylarda, üç farklı fakat birbirleriyle ilişkili katkı/ iş birliği söz konusudur: İncil yazarları, kronologlar ve derleyiciler. Kitaplara ilişkin erken ve belki de geçici bir form verilirken kronologlar bu kitapları İncil’in kendilerine açıklanmış gibi görüldüğü bir tarih tasarımına göre sıralamıştır. Derleyiciler ise metni şimdiki haliyle düzenlemiştir. Her bir grubun diğerlerinin ne yaptığından habersiz olduğunu düşünen Paine’e göre İncil yazarları, kronologlar görevlerini yerine getirirken derleyiciler de sürece dahil olmuştur. Böylece çok sayıda çelişki ve tutarsızlık ortaya çıktığını savunan Paine’e göre, İncil kitapları insanların zihinlerini kontrol etmek ve zalim bir devleti ayakta tutmak amacıyla sahte inançları korumak için hazırlanmıştır.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Paine, *age*, s. 184.

¹⁴⁷ McWilliams, *agm*, s. 462.

¹⁴⁸ Davidson, Scheick, *agm*, s. 73.

¹⁴⁹ Davidson, Scheick, *agm*, s. 78.

Hristiyanlıkta, dünyanın şimdiye kadar bildiği en aydınlanmış ahlâki sistemin İncil tarafından sağlandığı şeklinde bir inanç hakimdir.¹⁵⁰ Paine ise, İncil'deki İsa Mesih anlatısının¹⁵¹ edebe aykırı olduğunu, inanç ile ilgili edebe aykırılığın ise her zaman bir masal ve hileyi ifade ettiğini düşünür. Tanrı'ya olan inancımız O'nu bu gibi komik yorumlara neden olan hikayelerle bir araya getirmememizi gerektirir.¹⁵² Öyle ki Kutsal Kitap'taki müstehcen ve kaba hikâyeler Tanrı'ya kabul edilmez zulüm ve cinayetler atfetmekte, ulûhiyet tasavvurumuzun saflığına ilişkin sezgilerimize aykırı düşmektedir.¹⁵³

Kutsal Kitap'ta yer alan insanbiçimci (antropomorfist) anlayışa karşı çıkan¹⁵⁴ Paine, buradaki anlatılarda Musa peygamberi kötüleyen, onun din adına savaş çıkarıp, insanları öldürme emri veren bir kişi olarak tasvir edildiğini söyleyerek eleştirir.¹⁵⁵ Yine, Eyüp kitabının Kutsal Kitap'a ait olmadığını belirten¹⁵⁶ Paine, Kutsal Kitap'ı insanlığı yozlaştıran ve vahşileştiren bir kötülük tarihi olarak görürken, Hristiyanları kötülükle dolu, insanların hayatında kötülük üreten böyle bir kitabın otoritesini kabul etmekle suçlamıştır.¹⁵⁷

¹⁵⁰ Davidson, Scheick, agm, s. 80.

¹⁵¹ Luka 1/35.

¹⁵² Thomas Paine, *The Age of Reason: In Two Parts*, New York: G. N. Devries, Corner of Vesey-Street and Broadway, 1827, s. 137.

¹⁵³ *The Complete Writings of Thomas Paine*, s. 789.

¹⁵⁴ Namlı, agm, s. 480; Bkz. Yaratılış 2/1-3.

¹⁵⁵ Paine, *Akil Çağı*, s. 117.

¹⁵⁶ Paine, *age*, s. 144.

¹⁵⁷ Smylie, agm, aynı yer.

1.6. HRİSTİYANLIK- BİLİM İLİŞKİSİ

Tanrı'nın varlığını, evrendeki değişmeyen düzene bağlı olarak akıl ve bilim yoluyla açıklayan Paine'e göre evren ya da doğa ve yasaları Tanrı'nın eseridir. Çünkü kanıtlar evreni sadece üstün bir gücün yaratabileceğini gösterir. Evrende değişmeyen ilkelerin ve evrendeki her parçanın hareketlerini düzenleyen, değişmeyen bir düzen olduğuna inanan¹⁵⁸ Paine, Tanrı'nın boşuna hiçbir şey yaratmadığını ve evreni insana en faydalı şekilde yapılandırıldığını düşünür.¹⁵⁹ Böylece Paine, astronomi başta olmak üzere tüm bilim dallarını kapsayan "doğa felsefesi"nin Tanrı'ya dair gerçek teoloji olduğunu düşünür.¹⁶⁰

Hristiyanlıkta yer alan yaratılış bölümü, Havva-yılan hikayesi, Tanrı'nın bedensel ölümü, teslis doktrinini vb. gibi anlatıların insan akli ile uyuşmadığını, insanın bilimler sayesinde Tanrı'nın yarattığı evrene dair edindiği bilgilere de uymadığını söyleyen Paine'e göre¹⁶¹ ancak bilim bu konuda bilgiye ulaşmak için en iyi metodolojiyi sağlayabilir.¹⁶²

İnsanın evrenin geri kalanının da tabii olduğu fiziksel yasaların genel etkisine maruz kalan, doğal evrenin bir parçası olduğunu ifade eden Paine'e¹⁶³ göre, insanlar hem iyi hem de kötü davranışlarda bulunabilirler. Ancak evren hakkında bilgi sahibi olduklarında, eylemlerini doğa sisteminin gereksinimlerine göre ayarlamayı

¹⁵⁸ Dennis, *age*, s. 129.

¹⁵⁹ Dennis, *age*, s. 132.

¹⁶⁰ Paine, *age*, s. 50-51.

¹⁶¹ Paine, *age*, s. 60.

¹⁶² Dennis, *age*, s. 156.

¹⁶³ Dennis, *age*, s. 157.

öğrenebilirler. Paine'in dini inancı sadece Tanrı'ya olan inançtan ibaret olmayıp, dünya ve insanlık hakkındaki bilimden çıkarılabilecek tüm inançlar gibi, bilim yöntemi de kutsaldır. İnsanın Tanrı'yı ve Tanrı'nın vahyini en etkili şekilde yorumlayabilmesinin yolu budur.¹⁶⁴

Diğer yandan Paine, Hristiyanlık'ta tek bir dünyanın varlığına dair bir inancın olduğunu, Tanrı'nın birçok dünya yarattığına inanılmadığını belirterek, bunun aksine, evrende birçok dünyanın var olabileceği inancını savunur.¹⁶⁵ Yaşadığımız dünyanın ve diğer dünyaların, içinde asılı biçimde olduğu uzayın boyutlarına dair kolayca fikir sahibi olunabileceğini, göğe bakıldığında herhangi bir sınırın olmadığını söyleyen Paine, bir sınır olduğunu düşündüğünde, sınırın ötesinin sonsuz olduğunu belirterek “öyleyse, Yaradan bu dünyayı olduğundan daha büyük hale getirmediğinde, yer sıkıntısı çekmiyordu ve sebebi başka bir şeyde aramak zorundayız”¹⁶⁶ diye düşünür.

Paine, Tanrı'nın yarattığı evrenin yapısını incelemenin, araştırmanın, bu konu üzerine derinlemesine düşünmenin dinsizlik olduğunu söyleyen bir dine inanmanın tutarsızlık olduğunu vurgulamıştır.¹⁶⁷ Paine'in yukarıda ifade ettiği gibi, insan evreni, yaratılan varlıkları, evrendeki sistemi, değişmeyen düzeni düşünüp akli sayesinde bir yaratıcının varlığına ulaşabilir. Hristiyan din adamları bu durumu engelleyerek, kendi kurdukları sistemin devamı için insanlara önce iman sonra akıl düşüncesini yerleştirmeye çalışmış, böylelikle kendi kurdukları din sisteminin hâkim olmasını hedeflemişlerdir diyebiliriz.

¹⁶⁴ Dennis, *age*, s. 158.

¹⁶⁵ Paine, *age*, s. 68-69.

¹⁶⁶ Paine, *age*, s. 69-70.

¹⁶⁷ Paine, *age*, s. 63.

II. BÖLÜM

PAİNE, DEİZM VE “DOĞRU DİN” ANLAYIŞI

Buraya kadar, Paine’in tek Tanrı inancına sahip olduğunu, semavi dinlerin öğretilerine inanmadığını, insanların Tanrı tarafından seçilmiş peygamberler olmadan O’nunla doğrudan iletişim kurabileceğine inandığını, Tanrı sözünün yaratılış olduğunu, gizem ve mucizeye yer olmadığını, evrendeki değişmeyen düzenin akıl ve bilim yoluyla açıklanabileceğini gördük. Yine Paine’in Kutsal Kitap’a dair düşüncelerine, eleştirilerine, onun Tanrı sözü olamayacağına, Kutsal Kitap’ı yazdığı iddia edilen kişilerin gerçekte yazarları olamayacağına, Kutsal Kitap’taki çelişkilere, hatalara, kitapta yer alan anlatıların akla ve mantığa aykırılığına, düzensizliğine, kitapta yer alan edebe aykırı bölümlere dair düşüncelerine değindik. Şimdi Paine’in “doğru din” anlayışını görelim.

2.1. DİN ANLAYIŞI

Uzun zamandır dine dair düşüncelerini açıklama niyetinde olduğunu, ama bu durumun zor olacağını bildiğini ifade eden Paine, Fransa’da İhtilal ile beraber din alanında yaşanan birtakım olaylar ve durumlardan dolayı (ulusal kilise sisteminin ortadan kaldırılması, din ve inanç ilkelerinin feshi gibi), *Akıl Çağı* adlı eseri yazmanın zorunlu hale geldiğini belirtir. Paine’e göre, batıl inançlar, hükümetin sahte sistem ve sahte teolojileri yüzünden din adına doğru olan ne varsa göz ardı edilmiştir. Buna karşın Paine, tek Tanrı inancına sahip olduğunu, insanların eşit olduğuna inandığını, insanların dini görevlerinin adaletli olmak, merhamet sahibi olmak, sevmek, canlıları mutlu etmek için çabalamak olduğunu söyler. Böylelikle Paine, semavi dinlerin dini kurumlarının insanlara

iletteği inançlara, öğretilere inanmadığını vurgulayarak kendi kilisesinin kendi akılı olduğunu söyleyerek dine dair düşüncesini bir bakıma özetlemiştir.¹⁶⁸

Paine dinin basit ve açık bir şey olduğunu, insana iyi olmayı öğreten her dinin iyi olduğunu düşünmüş ve bu yüzden de sadece insanı ahlâkça yükselten bir şeyi vaaza izin verilmesi gerektiğini savunmuştur. Paine'in, *Akıl Çağı* adlı eserinde savunduğu “doğanın dini” temelinde vaaz edilmesi gereken mevzular, Tanrı'nın yaratması, kötü eylemlerimizden hoşlanmamak ve iyi eylemler yapma isteğimiz gibi şeylerdir.¹⁶⁹ Yahudilik, Hristiyanlık, İslamiyet dinlerinin insanları korkutup, kendilerine bağlı hale getirerek güç ve çıkarı tek elde toplamak için meydana getirilen insan icatlarından başka bir şey olmadığını düşünen Paine'e göre, bu dinlerde din-devlet arasındaki yanlış ilişkiden dolayı dinin ilkelerine ilişkin yerleşik inançlarla ilgili herhangi bir tartışma ceza yoluyla yasaklanmıştır. Bu olumsuz durumlar ancak hükümet değişikliğini izleyen din sisteminde bir devrimle giderilebilir ve böylece insan saf, katkısız, hilesiz dinî inanca geri dönebilir.¹⁷⁰

Vicdan özgürlüğüne vurgu yapan Paine, kilise kurumuna ve devletin dine müdahale etmesi ile ilgili eleştirilerde bulunur.¹⁷¹ Edward Davidson ve William Scheick'e göre Paine, kilisenin ve devletin insanları kendi haklarından mahrum etmek için sürekli

¹⁶⁸ Paine, *Akıl Çağı*, s. 9-10.

¹⁶⁹ Jack Fruchtman, *Thomas Paine and the Religion of Nature*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1993, s. 2.

¹⁷⁰ Paine, *age*, s. 10-11.

¹⁷¹ Ayça Küçük, *Thomas Paine Düşüncesinde Sivil Toplum ve Devlet*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012), s. 54.

anlaşmaya vardıklarını düşündüğünden dolayı, *Akıl Çağı* aslında güçlü bir dini tasarıma sahip siyasi bir tez olup, bu dini tasarım, dine bağlı siyasi sistemi yıkmaya yönelik bir bakış açısıyla inşa edilmiştir.¹⁷² Hristiyanlığın insanlara bir dayatma olduğuna inanan Paine, bu eseriyle kutsal otoriteye saldırmıştır, çünkü o, bu otoritenin Batı dünyasında hem dinin hem de devletin dayandığı temeli oluşturduğunu düşünüyordu.¹⁷³ Patrick Hoselton'a göre, dinde Hristiyanlardan ve ateistlerden önemli ölçüde farklı bir devrim öngören Paine için, resmi din ve ateizm, insanlığın eşitliğine zarar vermiştir. Hristiyanlık vahiy ve kurtuluş konusunda ısrar ederek ayrımcılık yaparken, ateizm doğal haklar veren Yaradan'ı inkâr ederek eşitliğin temelini bozmuştur. Bu yüzden ne Hristiyanlık ne de ateizm Paine'in benimsediği eşitlikçi politik devrim için ümit verebilir. Paine bu sebeple dinin “fanatizm” ve “imansızlık (ateizm)” gibi iki ana düşmanı olduğunu dile getirerek, bunların ilkiyle akıl ve ahlâk yoluyla, diğeriyle de doğal felsefe yoluyla mücadele etmeyi önermiştir.¹⁷⁴

Teistik dinlerin devrimlerde yıkılan siyasi zorbalıklar kadar korkunç bir baskı uyguladığını düşünen Paine, geleneksel dini bilgi ve vahiy anlayışlarını yeniden şekillendirmeye çalışarak, Tanrı'nın insanın kendisini tanımasını ve O'na itaat etmesini isterse, bu sonuca ulaşmak için kendisini herkese erişilebilir hale getireceğini savunmuştur. Paine'in eşitlik ve evrensellikten oluşan dini gerçekliğe ilişkin kriterlerini karşılayan bu yaklaşıma göre herkesin inanması gereken şeye dair kanıtın, herkese eşit

¹⁷² Davidson, Scheick, agm, s. 18.

¹⁷³ Davidson, Scheick, agm, s.78, 81.

¹⁷⁴ Bkz. Ryan Patrick Hoselton, “Thomas Paine and Democratic Religion in America”, *Acta Universitatis Carolinae Studia Territorialia*, 15: 3/4 (2015), s. 19.

ölçüde açık ve evrensel olması gerekir. Böylece Paine'in amacı, teoloji konusunda herkesin kabul edebileceği evrensel inançlara yoğunlaşmak olmuştur.¹⁷⁵

Burada Paine'in dini yasaklardan söz ederken semavi dinlere ilişkin bir genellemeye gittiğini ve önyargılı bir tutum içinde olduğunu gözlemlemek mümkündür. Yahudilik veya Hristiyanlık'taki birtakım inançlar, tabular ve yasaklar üzerinde böyle bir genelleme yapması ve İslamiyeti'de bu şekilde değerlendirmeye çalışması doğru ve tarafsız bir bakış açısını yansıtmamaktadır.

2.2. TANRI'NIN VARLIĞI

Tanrı inancının başka şeylerle karıştırılmaması gereken ayrı bir inanç olduğunu¹⁷⁶ düşünen Paine, 1797'de yayınlanan bir mektubunda şöyle diyor:

Siz Tanrı hakkındaki görüşünüzü Kutsal Kitap'taki kendisinin yaptığı açıklamadan oluşturuyorsunuz ve ben, Kutsal Kitap hakkındaki görüşümü, evrenin yapısında ve tüm yaratımlarda kendini gösteren Tanrı'nın bilgeliği ve iyiliğinden oluşturuyorum. Siz Kutsal Kitap'ı alarak, Tanrı hakkında kötü bir fikre sahip olacaksınız ve ben kendi standardıma göre Tanrı'yı alarak, Kutsal Kitap hakkında kötü görüşlere sahip olacağım.¹⁷⁷

Yukarıdaki açıklamalar Paine'in, "Hristiyan teslis prensibine göre, Tanrı'nın bir kısmı ölen bir adam tarafından temsil edilirken, Kutsal Ruh olarak adlandırılan bir başka bölüm uçan bir güvercin tarafından temsil edildiğinde inancın kendisinin bu tür fikirlere

¹⁷⁵ Hoselton, *agm*, s. 20.

¹⁷⁶ Paine, *age*, s. 220.

¹⁷⁷ Marotta, *age*, s. 70'ten naklen.

bağlanmasının imkânsız”¹⁷⁸ olduğuna dair düşüncesini destekler. Tanrı’yı “evrensel zihin”, “ilk neden” olarak nitelendiren¹⁷⁹ Paine’e göre insanın ilk nedenin ne olduğunu kavraması zor olmakla birlikte inanmamak böyle bir inanca sahip olmaktan daha zordur. Gördüğümüz hiçbir şey kendi kendisinin yaratıcısı olmadığı gibi, insan ve onun soyundan gelenler de hiçbir şekilde kendi kendisini yaratmamıştır. Aynı durum evrende yaratılmış diğer canlılar için de geçerlidir. Bütün bunların insanı maddi varoluştan ontolojik açıdan apayrı, kudretiyle her şeyin var olduğu bir ilk neden inancına götürdüğünü düşünen Paine, insanın böyle bir akıl yürütme yoluyla Tanrı’yı bulabileceğini savunur.¹⁸⁰

Bu noktada Hoffman, Paine’in doğada bulunan her şeyin bir ilk sebebi olması gerektiğini ve bunun da Tanrı olması gerektiğini, böyle bir ilk ve en iyi kanıtın yalnızca akıl yürütme yoluyla ortaya çıktığını düşünmesine karşın böyle bir nedensel açıklama yoluna başvurulmadığı için “yaratılış” kadar Tanrı’nın varlığı için de iyi bir delil ortaya koymamasından dolayı Kutsal Kitap’ı eleştirdiğini belirtir.¹⁸¹

Havarilerin yazdığı öne sürülen bütün yazılarda Tanrı’ya dair bir bölüm hatırlamadığını, Tanrı’nın eserlerine atıfta bulunan, O’nun yüceliğini gösteren tek bölümün İsa Mesih tarafından söylenenlerle ilgili olduğunu belirten Paine “Tarla zambaklarına bakın, onlar ne çalışır ne de dönerler” sözlerinin Eyüp kitabındaki ve

¹⁷⁸ Paine, *Akil Çağı*, s. 222.

¹⁷⁹ Ralph C. Roper, “Thomas Paine: Scientist–Religionist”, *The Scientific Monthly*, 58: 2 (1944), s. 108.

¹⁸⁰ Paine, *Akil Çağı*, s. 45-46.

¹⁸¹ David C. Hoffman, “‘The Creation We Behold’: Thomas Paine’s *The Age of Reason* and the Tradition of Physico-Theology”, *Proceedings of the American Philosophical Society*, 157: 3 (2013), s. 296-297.

ondokuzuncu mezmurdaki imaların çok uzağında olduğunu, ama fikir açısından benzer olduğunu söyler.¹⁸²

Kutsal Kitap’da Tanrı ile ilgili bölümlerin sadece Eyüp kitabının bazı bölümleri ile ondokuzuncu mezmurda olduğunu söyleyen Paine, bu bölümlerin gerçek yaradancı içeriğe sahip olduğunu, yani Tanrı’yı eserleriyle ele aldığını belirtir.¹⁸³ Bu bağlamda Paine, Eyüp kitabında Tanrı ile ilgili kısımda bulunan iki soruya özellikle dikkat çeker. Bu sorulardan birincisi Tanrı’nın varlığının aranarak bulunup bulunamayacağıyla alakalı olup bu soruya olumlu yanıt veren Paine, kendisinin kendisini yaratmadığı gibi diğer şeylerin de kendisini yaratamayacağından hareketle bütün herşeyden daha kudretli bir gücün var olduğunu, bunun da Tanrı olduğunu ifade eder. İkinci soru ise Tanrı’nın mükemmelliğinin bulunup bulunmayacağıyla ilgilidir. Burada Paine kendisi için yaratılışın yapısının anlaşılmasından dolayı değil, bunun tecrübemize konu olmayan başka dünyaların ve varlığını sürdürmesini sağlayan kudretin küçük bir kısmı olmasından dolayı bu soruya olumlu yanıt vermez.¹⁸⁴ Bu soruların farklı amaçları olduğunu, ilk sorunun Tanrı’nın varlığına, ikinci sorunun da O’nun özelliklerine atıfta bulunduğunu düşünen Paine’e göre insan aklı Tanrı’nın varlığını bulabilir, ancak O’nun niteliklerinin tamamını bulmakta insan her zaman eksik kalır.¹⁸⁵

Paine’in evrenden Tanrı’nın varlığına gidilebileceğini öngören düşüncelerine baktığımızda Tanrı’yı ilk neden olarak görmesiyle birlikte kozmolojik kanıtı; “yaratılış” kadar Tanrı’nın varlığının delili için iyi bir kanıt gösterilmemesi nedeniyle teleolojik

¹⁸² Paine, *age*, aynı yer.

¹⁸³ Paine, *age*, s. 46.

¹⁸⁴ Paine, *age*, s. 48.

¹⁸⁵ Paine, *age*, s. 49.

kanıtı kabul ettiğini düşünebiliriz. Ancak Tanrı'nın yaratılışa müdahalede bulunmadığı noktasında ısrar eden Paine¹⁸⁶ teistik bir yaklaşımdan ayrılır. Ne var ki Paine'in teleolojik delil temelinde Tanrı ve O'nun sıfatlarına inandığı halde O'nun yaratılışa müdahale etmediğine dair inancında neden ısrar ettiğinin yeterli bir gerekçesi görünmemektedir.

Jack Fruchtman'a göre, genel olarak Tanrı'nın yarattığı şeyleri beşerî icatlardan kaynaklanandan ayıran Paine için doğal şeyler daha yüksek bir seviyede olup, Tanrı, yaratıcı gücünün bir sonucu olan evrene nüfuz eden kozmik kutsallığın kanıtıdır ve doğadaki bu şeyler iyidir. Ancak Fruchtman'a göre, Paine doğal olanı doğal olmayandan açıkça ayırsa da beşerî icatlar da dahil olmak üzere tüm doğanın iyi olduğunu söylemek yeterli görünmemektedir. Paine, sevmediği şeylerin sadece doğal olmadığını ileri sürerek genellikle kendi doğal görüşünden taviz verir, buna örnek olarak da insanlık dışı yaratıklar olduğunu iddia ettiği krallar ve lordları gösterir. Bu, Fruchtman'a göre açık bir çelişki olup, Paine'in, Tanrı'nın dünyayı ve içinde bulunan her şeyi yarattığına inanıyorsa, o zaman Tanrı'nın bunları da yarattığını çok iyi bildiğini ifade eder. Böylece yazar, Paine'in, doğa hakkındaki düşüncelerinin güçlü bir kavramsal teori oluşturmak için tutarlı olmadığını, bir kişinin aynı anda hem doğal hem de doğal olamayacağını söyleyerek Paine'i eleştirir.

Fruchtman, Paine'in, doğanın Tanrı'nın evrenle ilgili orijinal icadının bir parçası olduğunu ve Tanrı'nın kendi yaratıcı yeteneklerini hiçbir yerde, insanları yarattığı zamandan daha fazla yansıtmadığını söyler. Böylece Tanrı'nın onlara kendi yaratıcı gücünün bir kalıntısını verdiğine inandığından hareketle¹⁸⁷ dünyayı insanoğlunun en büyük potansiyeline ulaşmasını sağlamak için bir armağan olarak yarattığına, onların,

¹⁸⁶ Clark, *age*, s. 332.

¹⁸⁷ Fruchtman, *age*, s. 2-4.

tüm hayvan ve bitki yaşamı kadar doğal kılan bir doğaya veya öze sahip olduğuna inandığını söyler. Doğanın tanrısının, evrenin ve içinde bulunan her şeyin yaratıcısı olduğuna inanan Paine için Tanrı, insanı, ona sadece dünyanın gizemlerini keşfetmesi için değil, aynı zamanda kaderini geliştirmesi için bir akıl vererek kendi suretinde yaratmıştır.¹⁸⁸

2.3. DEİZM

Deizm, Latince’de Tanrı demek olan ‘deus’ kelimesinden gelir. Deizm, Tanrı’nın varlığına inanmak demektir. Ancak, zaman içinde Batı dillerinde “teizm” (Yunanca tanrı anlamına gelen ‘theos’tan gelir) kelimesi, yaratıcı uluhiyet anlayışını belirtmek için kullanılmıştır. Deizm kendine has felsefi bir kimlik kazanmıştır. Deizmde aleme karışmayan bir uluhiyet anlayışı, akla ve bilime verilen önem esas temeli oluşturur. Aleme karışmayan Tanrı anlayışı felsefe tarihçilerine göre Aristoteles’e kadar dayandırılır. Aristoteles’in Tanrı’sı, alemin yaratıcısı olmayıp, alemin ilk hareket ettiricisidir. Yaratma anlayışı olmayınca, semavi dinlerde bulunan müdahale eden Tanrı anlayışı da yoktur. Aristoteles’in bu inancı, Rönesans döneminde etkili oldu. Ancak bu akımın en etkili dönemi onyedinci ve onsekizinci yüzyılların Avrupa’sında yaşanmıştır.¹⁸⁹

Deizm, onyedinci yüzyılın ilk yarısında Edward Herbert ile başlayan, onsekizinci yüzyılın ortalarında Viscount Bolingbroke ile biten, bir grup İngiliz yazar arasında ifade edilen alışılmadık bir dini tutumdur. Bu yazarlar daha sonra onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında Avrupa’da, onsekizinci yüzyılın sonlarında ve ondokuzuncu yüzyılın başlarında

¹⁸⁸ Fruchtman, *age*, s. 10.

¹⁸⁹ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2010, s. 178.

sömürge Amerika Birleşik Devletleri'nde benzer bir dini tutuma ilham verdi.¹⁹⁰ Deizmin Tanrı'sı yalnızca akıl ile bilinir ve ilahi vahyin bir sonucu olmadığı kabul edilir. Başpiskopos Fulton Sheen'in de belirttiği gibi deizm, mantıksal olarak, doğaüstü düzenin açık bir şekilde reddedilmesine ve nihayetinde ateizmin tam olarak reddedilmesine yol açan birçok rasyonalist hareketten biriydi.¹⁹¹

Paine'in, inancını diğerlerinden ayırt etmek için rasyonalist (akılcı) olduğu söylenir. Teolojik olarak rasyonalist ister kutsal yazılarda ister filozofların eserlerinde olsun, bir Tanrı'nın varlığına, ruhun ölümsüzlüğüne ve tartışılmaz gerçekler olarak ahlâki yasanın büyük ilkelerine inanır.¹⁹² Deizm, Tanrı'nın evreni bilimsel yasalara göre yarattığı teolojik inancı ifade eder; ancak günlük işleyişine müdahale etmez. Tanrı, evreni tasarlayan ve harekete geçiren bir saatçi gibidir. İşleyişine müdahale etmez, ancak O'nun varlığı tüm yaratımların eserlerinde hala görülebilmektedir. Bütün deistler, akıl yoluyla ve duygularla açıklanamayan mucizelerin rolünü reddeder. Deizm, Tanrı'nın ve evrenin doğasına ilişkin felsefi bir bakış açısı sunar. Evreni var eden ilk neden olan bir yaratıcı Tanrı'ya olan inancı ortaya koyar. Deistler, Tanrı'nın, tüm hareketin ve maddenin kaynağı olduğunu iddia ederken, aynı zamanda Tanrı'nın kendi yaratışı ile ilgili müdahalesinin ancak arada bir gerçekleştiğine inanırlar. Ahlâk alanında deistler, Tanrı'yı ahlâki dünyanın en yüksek otoritesi olarak algılar. Birçok deist, Tanrı'nın, fiziksel evreni düzenleyen yasaları sağladığı gibi ahlâki düzeni de kurduğunu söyler. Bu şekilde Tanrı,

¹⁹⁰ David A. Pailin, Frank Edward Manuel, "Deism", *Encyclopedia Britannica*, www.britannica.com/topic/Deism/Deists-in-other-countries (28.12.2019).

¹⁹¹ Carl E. Olson, "What is Deism?" *Catholic Answer*, 29: 4 (2015), s. 35.

¹⁹² James A. Roberts, "Thomas Paine", *The Quarterly Journal of the New York State Historical Association*, 1: 3 (1920), s. 84.

evren içindeki tüm ahlâki varlıkların hâkimi olarak hizmet eder. Ama yasanın uygulanmasına dahil olmaz. Bunun yerine, insanlar doğal ahlâki yasalara uymalarına bağlı olarak cezalandırılır veya ödüllendirilir. Sonuç olarak deizm, insan seçimlerinin özgürlüğünün ortasında erdemli bir yaşamın gerekliliğine vurgu yapar. Tanrı'nın yasalarına itaatsizlik, doğal olarak ahlâki varlık için olumsuz sonuçlara yol açacaktır. Bu nedenle Tanrı'nın kişisel müdahalesine gerek yoktur.¹⁹³

Deizm ile ilgili eleştirilerde bulunan Samuel Clarke (1675-1729) dört farklı deistten söz eder; Tanrı'nın dünyanın yaratıcısı olduğu ancak dünyayla ilişkisi olmayan, dünyaya karşı kayıtsız bir Tanrı inancı ilk grubu oluşturur. İkinci grup ise, Tanrı evrenle ilgilidir fakat ahlâk ile ilgili değildir. Tanrı'nın iradesi evren ile ilgili olaylara karşılık gelir, bireylerin isteklerinin nesnesi olamaz. Üçüncü grup, Tanrı'nın ahlâki niteliklerini kabul edip ruhun ölümsüzlüğünü kabul etmez. Dördüncü grup, bazı deistler tüm doğru dini ve ahlâki öğretileri kabul eder ve bunu genel anlamda vahyin verebileceğini, bunun için özellikle ve yalnız Hristiyan vahyine gerek olmadığını söylerler.¹⁹⁴ Burada dört grup deist sınıflandırması içinde Paine'in, Tanrı'nın dünyanın yaratıcısı olduğu ancak dünya ile ilişkisi olmayan, dünyaya karşı kayıtsız bir Tanrı inancını ifade eden ilk grupta yer aldığını söyleyebiliriz.

Deist olduğunu ifade eden Paine bunu şu sözlerle dile getirir: “kendimizin, sade, saf, katkısız bir tek Tanrı inancını yani deizmi seçmesi; kabul edilemez, mantıksız, ahlâksız ve çelişkili masallar okyanusuna adamamızdan daha güvenli değil mi?”¹⁹⁵

¹⁹³ <https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Deism> (03.11.2019).

¹⁹⁴ Şaban Ali Düzgün, “Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin”, *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm*, ed. Vecihi Sönmez, Burhaneddin Kıyıcı, Metin Yıldız, Van: Ensar Neşriyat, 2017, s. 3-4.

¹⁹⁵ Paine, *age*, s. 181.

Fruchtman, *Thomas Paine and the Religion of Nature* adlı eserinde Paine'in kendisinin sürekli olarak bir deist olduğunu iddia ettiğini, ancak sık sık Tanrı'nın evreni yarattıktan sonra insanların eylemlerini gerçekleştirmelerine izin vermek için geri adım atmadığına inandığını, aksine Tanrı'nın evrene nüfuz ettiğini ima ettiğini dile getirir. Paine'e göre, Tanrı'nın kişiliği tüm doğada içkin olan bir varlık, sürekli ilahi bir mevcudiyet şeklindedir. Fruchtman, Paine'in kendisini aynı anda hem deist hem de panteist olarak felsefi açıdan tutarsız bir şekilde ortaya koyduğunu, bunların telifi zor görüşler olduğunu belirtmiştir. Böylece "tutarlılık ve sistematik düşünme"nin asla Paine'in yaklaşımında bir karşılığının olmadığını söyleyerek eleştirir. Paine'in Tanrı'nın başlangıçtaki yaratıcı anını ebedi bir varlıkla karıştıran panteist bir evren bakış açısıyla deizmi birleştirdiğini söyleyen Fruchtman¹⁹⁶ onun doğal imgeleri ve metaforları çok fazla kullanmasına rağmen, hiçbir yerde sistematik bir doğa teorisi ya da doğa tanrısı sunmadığını söyler.

Babasının Quaker mezhebine mensup olduğunu söyleyen Paine, babasının inancını reddetmiştir.¹⁹⁷ O, Quakerizmi bir din olarak kabul etmese de sosyal görüşlerinde "Dostlar Topluluğu"na olan bağlılığını ve sempatisini yansıtan çok şey vardı. Onların hayırseverliklerine saygı duyduğunu belirten Paine; "zulüm etmeyen tek mezhep Quaker'lerdir. Bunun için gösterilebilecek tek sebep, Hristiyan olmalarından ziyade deist olmalarıdır" der.¹⁹⁸ Deizm, Quakerizmi şu noktalarda destekler:1) Her insan için özel

¹⁹⁶ Fruchtman, *age*, s. 3.

¹⁹⁷ Linda Kirk, "Thomas Paine: A Child of the Enlightenment", *Bulletin of the Society for the Study of Labour History*, 52: 3 (1987), s. 8.

¹⁹⁸ Robert P. Falk, "Thomas Paine: Deist or Quaker?", *The Pennsylvania Magazine of History and Biography*, 62: 1 (1938), s. 60'tan naklen.

düşünce hakkına vurgu, 2) Rahiplere veya arabuluculara uymamak, 3) Kutsal Kitap'a yapılan vurgunun azalması, 4) İnsancılık.¹⁹⁹

¹⁹⁹ Falk, agm, s. 54.

III. BÖLÜM

PAİNE VE AKIL ÇAĞI'NA TEPKİLER

Thomas Paine'in *Akil Çağı* adlı eserine dair bir çalışma yapan Patrick Wallace Huges, Paine'in bu eserinin vahye dayanan dini, İncil'i, Hristiyanlığı eleştiren ilk kitap olmadığını, neredeyse yüz yıl boyunca Hristiyanlığın deistler tarafından saldırıya uğradığını söyler. Bu kitabın yayınlanmasının hemen ardından en az yetmiş kitap, broşür ve el yazıları özellikle bu esere karşı yazıldığını belirten Huges, ona cevap olarak yazılanlara cevap niteliğinde en az onaltı eserin kaleme alındığını, bunlardan bazılarının Paine'i desteklediğini ifade etmiştir.²⁰⁰

Dikkatini *Akil Çağı*'nın hemen ardından yayınlanan kitaplara ve kitapçıklara, ayrıca dergilerde ortaya çıkan sayısız inceleme ve tartışmalara verdiğini söyleyen Huges, bu yayınlarda en ilginç bulduğu şeyin, Paine'e cevap verenlerin deizmi çürütmek için kullandıkları mantıksal argümanlardan ziyade *Akil Çağı*'nın sebep olduğu tehditleri/tehlikeleri bildirmek için kullandıkları retorik stratejiler olmasıdır. Bu esere verilen cevapların neredeyse tamamı onun argümanlarıyla mücadele etmek zorunda kalsa da Paine'in deistik saldırılarını reddetme konusunda özellikle yeni bir şey ortaya koyamıyorlardı.²⁰¹ *Akil Çağı*'na cevap verenlerin büyük çoğunluğu, Huges'a göre, Paine'i küfürlü saygısızlığı ve alaycılığı açısından eleştirmekte, onun özellikle niteliksiz ve yeterli değerlendirme yapamayan bir okuyucu kitlesine yazıldığı noktasında endişelerini dile getirmekteydiler. Paine'in politik yazılarına biraz saygı duyan, *Akil*

²⁰⁰ Huges, *age*, s. 1-2.

²⁰¹ Huges, *age*, s. 3.

Çağı'na cevap verenlerin çoğunun deistik söylemlerinde Paine'i takip etmek istemediklerini, onun dini görüşleriyle siyasi fikirleri arasında bir mesafe koymak istediklerini söyleyen Hughes, söz konusu eserine cevap verenlerin Paine'e saygı duymalarına rağmen kendi okurlarına onun bu eseri yazarken açıkça sınırın ötesine geçtiğini vurguladıklarını belirtir. Böylece Paine'in dini bir gerçeği araştıran kişinin nasıl yazması gerektiğine dair beklentileri boşa çıkardığına işaret edilmiştir. *Akıl Çağı*'na verilen cevapların siyasi ve dini radikalizme dair söylemsel bir savaşa hizmet ettiğini²⁰² belirten Hughes, sözlerini şöyle sürdürür: “*Akıl Çağı*'na cevap verenlerden biri olan Richard Watson'un çalışmaları Paine'in imansızlığına karşı Hristiyanlığın standart savunması olarak kaldı. İngiltere ve Birleşik devletlerde ondokuzuncu ve yirminci yüzyıl boyunca defalarca yayınlandı.”²⁰³ Paine'in bu yazılarıyla Hristiyanlığa açıklanamayan bir zarar verdiği inanan Watson, bu yüzden hem onun adını hem de yazılarını karalamak zorunda kalmıştır.²⁰⁴

Kutsal Kitap İçin Apoloji adında en güçlü Ortodoksluk savunmasını yazan Richard Watson, Hristiyanlığın gelecekteki bir durum ile ilgili şüphesinin olmadığını, ancak her deistin bu konuda insan aklının çözemeyeceği şüpheler içinde olduğunu söyler. Pişman olan bir günahkârın affedilmesi konusunda Hristiyanın hiçbir endişe taşımadığını, duanın etkinliği konusunda hiç şüphe duymadığını, Tanrı'nın inayetini ve insanın eylemlerinin özgür olduğunu kabul etmesine karşın deistin bu konuda zorluk yaşadığını belirtir. Tanrı'nın insan ruhunun sıkıntılarına yardım edeceğine dair Hristiyanın bir güvenceye sahip olduğunu söyleyen Watson, deistin ise Tanrı'nın insan zihnine erişme

²⁰² Hughes, *age*, s. 8-10.

²⁰³ Hughes, *age*, s. 96.

²⁰⁴ Marotta, *age*, s. 26.

olasılığını reddetmediğini, ancak insanın anlayışını aydınlatan, iradesini etkileyen veya kalbini saflaştırdığı düşüncesine inanacak bir zeminin bulunduğuna inanmadığına işaret eder.²⁰⁵

Akıl Çağı üzerine tartışmalar uzun süreler devam etti. Bu tartışmalar, yüksek kilise rahipleri, ortodoks mistik yazarlar, rasyonel üniteryenlere (üçlü tanrı anlayışını reddeden dini düşünce mensubu) kadar çeşitli yazarlar grubunu kapsıyordu. Bu yazarların argümanları, yazma stilleri ve teolojik yönelimleri büyük farklılıklar gösterse de deizmin kabul edilmemesi gereken tehlikeli bir teolojik yol olduğuna ve bu nedenle *Akıl Çağı*'nın yanıtlanması gerektiğine inanıyorlardı.²⁰⁶ 1800 yılına gelindiğinde *Akıl Çağı*'na en az otuz cevap yazıldı. Anglikanlar, Üniteryenler, Protestanlar ve bazı diğer mezhepler olmak üzere hepsi ortak bir noktada buluştu: İncil savunması. Tamamen doğal bir dine karşı vahye dayanan dini savundular. En ilginç ve öfkeli yanıtlardan bazıları üniteryenlerden geldi. Locke ve Newton'un yarı rasyonel manevi mirasçıları olan üniteryenler, akıl ve vahyin uyumluluğuna inanmaya devam ederken üniteryenlerin zayıf noktası, kutsal kitapların yeterliliğini kabul etmeleri ve İncil'deki kanıtları analiz etme yöntemini seçmeleriydi. İsa'nın üçüncü bir tanrı olması görüşünü reddedip, tüm kötülöklere meydan okuyorlardı. Paine, orjinal günah, kefarete ve ebedi ceza gibi doktrinlerden kaynaklanan suçları ve zulümleri kınadığında üniteryenlere değinmedi.²⁰⁷

²⁰⁵ Richard Watson, *An Apology for the Bible: in a Series of Letters Addressed to Thomas Paine*, New York, 1835, s. 63.

²⁰⁶ Huges, *age*, s. 97.

²⁰⁷ Franklyn K. Prochaska, "Thomas Paine's *The Age of Reason* Revisited", *Journal of the History of Ideas*, 33: 4 (1972), s. 563-565.

Prochaska'ya göre, Paine'in yetersiz dini argümanları filozoflar için tatmin edici değildi ve duygusal çekiciliği olmadığı için ulaşmayı umduğu şeylerle büyük ölçüde alakasızdı. Böylece *Akıl Çağı*'na verilen cevaplara bakıldığında hakaret içeren sözler, az iddia, çok fazla kötüye kullanım konusunda bazı değişiklikler yapılması gerektiğinden Paine kendini eleştirenleri görmezden gelmiştir. Eleştirmenlerin argümanlarının ortaya koyduğu şey, *Akıl Çağı* hakkındaki tartışmalara ilişkin yaygın olarak kabul edilen bazı varsayımların gözden geçirilmesi gerektiği düşüncesidir.²⁰⁸ Paine üzerine en kapsamlı yazıları yazan Moncure D. Conway'a göre *Akıl Çağı*, ikiyüzlü, kötü sözleri barındıran bir eser olmaktan ziyade insanın, insan karşıtı dinin aleyhinde, ona bir karşı koyuşu temsil eder.²⁰⁹

Paine'in amacının, insanlara ne yapmaları gerektiğini vaaz etmek olduğunu, baskıdan arınmış bir dünya, kurumların geliştiği bir dünya yaratırlarsa, kendi ahlâki ilerlemelerinin kaçınılmaz olarak sosyal ve siyasi reformları takip edeceğini söylediğini belirten Fruchtman'a göre, Paine'in homiletik argüman tarzı, hakikati bilme konusundaki kendini beğenmiş tavırları, insan ve doğa hakkındaki genel vizyonu ifade tarzını renklendirmiştir. Paine'in bazen gerçek temeli olmayan çirkin suçlamalar ve iddialarda bulunduğunu ancak genel olarak doğrularını dikkatlice seçtiğini ve bunları hemen anlaşılabilir bir dille ortaya koyduğunu ifade eden Fruchtman'a göre "Paine'in okuyucusuna kabul edilemez bir şeyi bilinçli olarak söylemediğini söyleyebiliriz."²¹⁰

²⁰⁸ Prochaska, agm, s. 576.

²⁰⁹ Prochaska, agm, s. 561.

²¹⁰ Fruchtman, *age*, s. 174.

Thomas Paine'e yönelik yapılan eleştirilere genel hatlarıyla değindikten sonra, şimdi Paine'in *Akil Çağı* adlı eserine yanıt verenlerden Thomas Williams ve Richard Watson'un bu esere dair düşünce ve eleştirilerine biraz yakından bakalım.

Thomas Paine'e yanıt verenlerden biri olan Thomas Williams, iki bölüm halinde yayınladığı *The Age of Infidelity in Answer to Thomas Paine's Age of Reason, Part 1, 2* adlı eserleriyle Paine'in iddialarına karşı kendi argümanlarını ortaya koyar. Williams, Paine'e cevap vermeye şu sözlerle başlar:

Mesih'in gerçek müjdesi, kötü yüreklerin ve yozlaşmış ilkelerin onaylanmasını karşılamayacak kadar saf ve ilahi bir sistemdir. ... Hakikat doğrudur ve hüküm sürecektir.²¹¹

Anladığım kadarıyla, insanlara çok sayıda sahte şeyler söylediğini belirten rahipleri suçluyorsunuz. Fakat bugüne kadar, onlara öğrettiğimiz şeylerin doğru olup olmadığını sormamıza asla izin verilmedi.²¹²

Ben onun broşürüne sadece bir saldırı yapmayı düşünmüyorum. Amacım, çağın büyüyen imansızlığına karşı bir panzehir sağlamaktan ibarettir.²¹³

Ben sadece Hristiyanlığın savunucusuyum. Dini kurumların, dini sınavların veya insan sistemlerinin değil. ...

İncil benim inancım ve Hristiyanlık benim mezhebim.²¹⁴

²¹¹ Thomas Williams, *The Age of Infidelity: in Answer to Thomas Paine's Age of Reason, Part I*, London, 1803, s. 9.

²¹² Williams, *age*, s. 11.

²¹³ Williams, *age*, s. 12.

²¹⁴ Williams, *age*, s. 13.

Williams, Paine'in vahye itirazları ile ilgili düşüncelerini şu şekilde değerlendirir.

Hatırlanacağı üzere Paine'e göre;

Vahiy dine uygulandığında derhal Tanrı'dan insana aktarılan bir şey anlamına gelir. Hiç kimse, isterse böyle bir iletişim kurmak için Yüce'nin gücünü reddedemez ya da itiraz edemez. Bir şey belirli bir insana açıklandığı ve başka bir kişiye ifşa edilmediği takdirde, sadece o kişiye açıktır, ikinci bir kişiye, ikinci ile üçüncü, üçüncü ile dördüncü ve bu böyle devam eder. Bu, bütün kişilere vahiy olmaktan çıkar, sadece ilk kişiye vahyedilmiştir. Diğerleri için söylentidir ve sonuçta insanlar buna inanmak zorunda değildir.²¹⁵

Paine'in bu açıklamalarına karşı Williams, eğer vahiy Tanrı'dan hemen iletilen bir şeyi ifade ediyorsa, ilk veya doğrudan iletişim ile sınırlı kalması gerektiğinin ne tür bir gerekçeye dayandığını sorar: Bir gerçek üçüncü bir kişiye ifşa edilemez mi? İnsanlar için mümkün olan Tanrı için neden imkânsız olsun? Elbette kimse bunu iddia etmeyecek. Bu bağlamda Paine'in, "Musa İsrailoğullarına Tanrı'nın elinden, emirleri iki tablet şeklinde aldığını söylediğinde, onlar Musa'ya inanmaya mecbur değillerdi. Çünkü O'nunla konuşmasından başka bir tanık yoktu. Onlara göre, emirlerde içsel bir ilahilik kanıtı bulunmamaktaydı"²¹⁶ sözlerine Williams şöyle bir örnekle karşılık verir: Bir büyükelçi saraya gönderildiğinde, dostluk şartları sunar. Biz efendisinin onu bize yolladığına inanmak zorunda değiliz. O zaman büyükelçiye güven nasıl sağlanır, diye soran Williams bu soruya, büyükelçinin kimlik bilgileriyle diye cevap vermiştir. Williams'a göre, Musa'nın referansı, kendisine verilen ve İsraililerin defalarca görgü tanığı oldukları mucizevi şeylerdir. Öyleyse, kutsal vahiy, ilahi gerçeği Tanrı'dan ilham alan kişiler aracılığıyla ortaya çıkmaktadır.²¹⁷ Paine'i İncil konusunda cehaletle suçlayan

²¹⁵ Paine, *Akıl Çağı*, s. 13.

²¹⁶ Paine, *age*, aynı yer.

²¹⁷ Williams, *age*, s. 31-33.

Williams onun bu noktada çok az şey bildiğini veya hiçbir şey bilmediğini iddia ederek bunu yazan bir adamdan özür dilenmeyeceğini dile getirir.²¹⁸

Paine'in gizemli Tanrı anlayışının ahlâki gerçekliğe uygulanamayacağı konusundaki eleştirilerine karşılık Williams, eğer bir Tanrı inancıyla yalnızca bir Tanrı olduğuna inanmak amaçlanıyorsa, bunun gerçekten bir gizem olmadığını, çok küçük bir dindarlık parçası olduğunu ve bu sebeple dünyadaki en kötü adamların bile genelde bunu kabul ettiğini söyler. Tanrı'ya ilişkin aynı anda her yerde bulunma, her şeyi bilme ve daha fazlası gibi ilahi mükemmelliklere dair inançlar dahil edildiğinde gizem doludur. Paine'in dininin en çarpıcı kusurunun hiçbir türden dini ibadeti, özel veya sosyal olanı kabul etmemesi, bütün inancı ahlâki olarak algılaması olarak yorumlayan Williams bunun bir indirgemecilik olduğu kanaatindedir. Öyle ki Paine dindarlığın veya bağlılığın görünümünü taşıyan her şeyi kınamakta ve alay etmektedir. Paine'i duayı kudretli bir yüce olanın fikrini değiştirmesi için yapılan bir girişim olarak gördüğü için eleştiren Williams, onun mucizeleri her açıdan hem olanaksız hem de gereksiz gördüğüne dair iddialarını da özellikle İsa Mesih ile ilgili görüşleri bağlamında tutarlı bulmaz.²¹⁹

Hristiyanlığın gizemli ve çelişkilerle dolu bir sistem olduğu itirazına karşılık ise Williams, doğanın da gizemle dolu olduğuna, hatta insanın bile kendine gizemli olduğuna dikkat çekerek cevap vermeye çalışır. Tanrı'nın doğası, hepimiz için bir gizem olup, gizemle dolup taşar.²²⁰

²¹⁸ Williams, *age*, s. 49.

²¹⁹ Williams, *age*, s. 64.

²²⁰ Williams, *age*, s.105-107.

Eyüp Kitabı'nın Kutsal Kitap'a ait olmadığını, İbn Ezra ve Spinoza'ya dayanarak²²¹ açıklayan Paine'in aksine Williams, İbn Ezra'nın deizme meyilli paradoksal bir Yahudi olduğunu, Spinoza'yı da Yahudi bir filozof, sahte bir Hristiyan ve bir ateist olması ile ünlü olduğunu belirtmiş ve bunlara “mükemmel otoriteler” diyerek eleştirmiştir.²²² Bu bağlamda Williams, Kutsal Yazıların belirsiz, anlaşılmaz, ahlâksız, yanlış anlaşılmaya yatkın olduğu, dil değişikliklerinin ve yanlışlıklarının olduğu şeklindeki iddiaları da deistik yazarlar arasında yaygın bir hata olarak görür.²²³

Paine'in eleştirilerine karşı Kutsal Kitap'ı savunan yazarlardan biri de Richard Watson'dır. Watson *An Apology for the Bible, in a Series of Letters, Addressed to Thomas Paine* adlı eserinde Musa'nın beş kitabıyla ilgili olarak Paine'in Musa'nın bu kitapların gerçek yazarı olmadığı, onun ölümünden sonra cahil kimi yazarlar tarafından yazıldığı, dolayısıyla sahte oldukları iddiası üzerinde durur. Musa'nın beş kitabın yetkisine yapılan böyle bir saldırının yeni olmadığını belirten Watson, *Eski Ahit*'in ilk beş kitabının Musa tarafından yazılmadığına, Musa'nın ölümünden sonra bazı kişiler tarafından eklenen birtakım pasajların olduğuna, bunun Yahudi alim olan Aben Ezra'nın fark ettiğine, bu görüşün Hobbes ve Spinoza tarafından da desteklendiğine işaret eder.²²⁴

Eski Ahit'in tarihi ile ilgili Paine'e, bu tarihin bir yalanlar, çelişkiler ve küfürler koleksiyonu olduğu iddiasına karşılık “Sizi suçladığım şey şudur; Kutsal Kitap'ın otoritesini gerekçeyle değil de alay etme yoluyla azaltmaya çalıştığınızı, pratik zekanızın keşfedebileceği her türlü itirazı veya çabalarınızı başkalarının yazılarından çıkardığınızı

²²¹ Paine, *age*, s.144.

²²² Williams, *age*, s.41.

²²³ Williams, *age*, s.100-101.

²²⁴ Watson, *An Apology for the Bible*, s. 12-14.

itiraf etmeniz ve bu itirazlara tekrar tekrar verilen cevapları dikkate almadan, onları sanki yeniymiş gibi zorla kabul ettirmekte ısrar etmenizdir.”²²⁵

Paine ise, Watson’un bu iddialarına karşı şöyle yanıt vermiştir;

Piskoposun iddia ettiği gibi Genesis dünyanın en eski kitabı ise ve sonuç olarak İncil’in en eski ve ilk yazılı kitabı ve eğer onunla ilgili olağanüstü şeyler; dünyanın altı günde yaratılışı, hayat ağacı, iyilik ve kötülük, Havva’nın hikayesi, Havva’nın yılanla konuşması, insanın düşüşü ve cennetten çıkması bunlar gerçek olaylar olsaydı, hatta Yahudiler tarafından gerçek olduklarına inanılsaydı, bunlar temel meseleler olarak anılırdı.²²⁶

Eski Ahit kitaplarının Yahudi milletinin kayıtlarından oluştuğunu ve o millet tarafından, yazıldıkları zamandan günümüze kadar doğru olarak alındığını dile getiren Watson, dürüst bir insanın, Kutsal Kitap’ı okurken ilk olarak onun Yüce Varlığa atfedilmiş olup kutsallık, hakikat, adalet, iyiliğe ithaf edilmiş nitelikler olup olmadığı, dünyanın kökenini tesadüfe ve sonsuz bir atom çatışmasına bırakıp bırakmadığı ile ilgili saptamaları inceleyeceğini, ancak Paine’in Kutsal Kitap’ta bu türden hiçbir şey bulamadığını söyler. İkinci olarak Watson, Kutsal Kitap’ın birçok bölümünün çok eski bir kitap olduğu, çeşitli yazarlar tarafından farklı dönemlerde yazılmış olduğundan tarihi bölümlerinde bazı zorluklar ve belirgin çelişkiler ortaya çıkabileceğinden, Paine’in, başka herhangi bir kitabın içeriğini incelerken kullanacağı dilbilgisi kuralları ile bu zorlukları gidermeye, bu görünür çelişkileri uzlaştırmaya çalıştırabileceğini düşünür. Böylece Paine’in Kutsal Kitap’taki yazıların çoğunun metne açıklayıcı ve tamamlayıcı olarak

²²⁵ Watson, *age*, s. 37.

²²⁶ *The Complete Writings of Thomas Paine*, s. 766.

eklenmiş kısa eklemeler veya yazarların hatalarından ve eksikliklerinden kaynaklanan önemsiz şeyler olduğunu fark edebileceğini, fakat onun bunu yapamadığını düşünür.²²⁷

Peygamberlerin şair ve müzisyenlerle karıştırılması noktasında da hata yapıldığına işaret eden Watson'a göre, birçok peygamberin şair ve müzisyen olduğu doğru olsa da tersi doğru değildir. Yani bütün şair ve müzisyenler peygamber değildir.²²⁸

Paine'in *Eski Ahit'i* incelediğini, bazı gerçekleri bulduğunu, bunları tüm kitabın otoritesine karşı üstesinden gelinemez itirazlar olarak abarttığını söyleyen Watson, Paine'in en kutsal şeyler ile alay ettiği, en kutsal karakterleri karaladığı, bilgisizlerin inancını sarstığı, samimiyet ve hakikat ile ibadet etmek isteyen dürüst insanların zihinlerini karıştırdığı kanaatindedir. Bunu yaparken Paine'in, bütünün mükemmel tasarımına, çeşitli parçaların uyumu ve karşılıklı bağlılığına yeterince bakmadığını, Tanrı'nın bilgeliği ve iyiliği hakkında hiçbir şey söylemediğini, Mesih'in gelişiyle tüm peygamberlere saygı duymayı geçtiğini, tüm Yahudi ulusunun, Eski Ahit'te kaydedilen hem doğal hem de mucizevi gerçeklere tanıklığını gözden kaçırdığını düşünür. Watson'a göre, bağlantısız dört kişi (Matta, Markos, Luka ve Yuhanna) materyallerini hangi kaynaktan elde ederlerse etsinler, İsa'nın yaşamının yazılı hatıralarına sahip olup, İsa'nın saflığı, doktrinlerinin kutsallığı, mucizelerinin çokluğu ve tanıtımı, İsa'nın ölüm şekli ve dirilişi konusunda hemfikirdirler. Ya değilse, bu dört kişi hiçbir şeyde anlaşmamış olsalardı, tanıklıklarının efsanevi bir hikâye olarak reddedilmesi gerekirdi. Diğer yandan

²²⁷ Watson, *age*, s. 23.

²²⁸ Watson, *age*, s. 42.

bu dört yazar her konuda hemfikir olsalardı, belki de birbiriyle bağlantısız bireylerden olmadıkları, sahtekâr olduklarından şüphelenilebilirdi.²²⁹

Yine Watson, muhtemelen İncillerin ve kesinlikle Aziz Paul'un (Pavlus) mektuplarının bazılarının havarilerin çağdaşları Clement, Ignatius ve Polycarp tarafından bulunduğunu düşünür. Bu adamların var olmayan kitaplardan alıntı yapamayacağını öne süren Watson, bu nedenle *Yeni Ahit* adlı kitabın bu başlık altında Mesih'ten 350 yıl sonrasına kadar resmen var olmadığı söylene de bu kitapların ölümünden birkaç yıl sonra bütün Hristiyanlar tarafından kabul edildiği ve yazıldığı kesin olduğu kanaatindedir.²³⁰

Watson ise Kutsal Kitap'a yapılan küçük eklemelerin onun gerçekliğini bozmayacağını dile getirmiştir. Kutsal Kitap'ın eski bir kitap olup çeşitli yazarlar tarafından yazılmış olması sebebiyle kitabın tarihi bölümlerinde bazı zorluklar ve çelişkilerin ortaya çıkabileceğini söyleyen Watson, Kutsal olarak kabul edilen bir Kitap'ta neden çelişki olur ya da zorluk meydana gelir bu sorulara cevap aramak yerine Paine'in bu zorlukları ve çelişkileri gidermek için hiçbir şey yapmadığını söyleyerek onu adeta suçlamıştır.

Özellikle Thomas Williams ve Richard Watson, Paine'e ne kadar cevap vermeye, onun iddialarını çürütmeye çalışsa da Paine'in iddialarına, argümanlarına karşı argüman ortaya koyma konusunda Paine kadar etkili olamamışlar. Hatta Williams ve Watson'un Paine'in iddialarına verdikleri yanıtların bir kısmı Paine'in iddialarını doğrular niteliktedir diyebiliriz.

²²⁹ Watson, *age*, s. 52.

²³⁰ Watson, *age*, s. 65.

SONUÇ

Dine dair düşüncelerini *Akil Çağı* adlı eseriyle temellendiren, yaşadığı döneme damga vurmuş, bu eserle insanların tepkisini çekerek eleştirilerin odağında yer alan Thomas Paine, eseri yazma amacını, insanın kendi karakterinin yeteneğini arttırmak, onu tutsaklıktan kurtarıp, Tanrı'nın kendisine verdiği aklın doğru kullanılmasına ilişkin nasıl bir yol izleyeceğini göstermek olarak açıklamıştır.

Tek tanrı inancına sahip olan, semavi dinlerin insanlara iletildiği inançlara, öğretilere inanmadığını vurgulayan Paine'e göre Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet insanları korkutup kendine bağlı bir duruma getirerek, gücü ve kârı tek merkezde toplamak için oluşturulan insan icatlarıdır. Semavi dinlerde din- devlet arasındaki yanlış bağlantıdan dolayı insanların inançları ve dinin temel kurallarına dair herhangi bir tartışma yasaklanmıştır. Bu olumsuz durumların ancak din sisteminde bir değişiklik ile giderilebileceğini düşünen Paine, insanların saf, katkısız, aldatıcı olmayan inancına geri döneceğine inanır. Bu bağlamda vicdan özgürlüğü kavramına dikkat çeken, Kilisenin ve devletin dine müdahalesine karşı olduğunu açıklayan Paine, geleneksel din ve vahiy anlayışlarına yeni bir yorum getirmeye çalışarak, eğer Tanrı, insanın kendisini bilmesini ve ona uymasını isterse bunun için kendisini herkese ulaşılabilir bir duruma getireceğini iddia etmiştir. Paine'in amacı, teolojii herkesin onaylayabileceği evrensel inançlara yoğunlaştırmaktır.

Paine *Akil Çağı*'nda Hristiyanlığı ve Yahudiliği bozulmuş inançlar olarak betimlerken, Kutsal Kitap'ta yer alan anlatıların çok-tanrıcılığa işaret ettiğini düşünmüştür. Hz. İsa'nın yeni bir din kurma gibi bir niyetinin olmadığını ifade eden Paine, bu sebepten Hz. İsa ile Hristiyanlığın yan yana gelemeyeceğini iddia eder. Paine'e göre İsa Mesih gibi bir insanın varlığı ve O'na dair nakledilen anlatılar sadece ihtimal

dahilinde olan tarihsel iddialardır. Hristiyan kilisesi mensuplarını efsanecilere benzeten ve anlattıkları olaylara da kurgu benzetmesi yapan Paine, Hristiyan inanç sisteminin ateizmin bir türü, Tanrı'nın bir anlamda reddedildiği, Tanrı'dan çok bir insana inanmayı öğrettiğini belirtir. Paine, 1) vahyin olmaması, 2) gizem ve batıl inancın dini gerçekle örtüşmemesi, 3) mucize ve kehanetlerin olmaması, 4) Hristiyan teorisinin insan için bilgi karşıtı öğretileri, ahlâksızlık ve mutsuzluk gibi bazı olumsuz durumları çağrıştırmaması, 5) bu belirli Hristiyan doktrinleri ve İncil anlatılarının Hristiyanlığa inanmayı güçleştirmesinden dolayı bu dini kabul etmediğini dile getirir.

Tanrı'yı evrensel zihin, ilk neden olarak tanımlayan Paine'e göre, evrende görülen hiçbir şeyin kendisini yaratmadığı, aynı şekilde insan ve diğer canlıların da kendisini yaratmadığından hareketle tüm bu kanıtlar insanı, maddi var oluştan ayrı Tanrı ve kudretiyle her şeyi var eden bir ilk neden inancına götürür ve insan bu şekilde akıl yürütmeye Tanrı'yı bulabilir. Paine için yaratılış, Tanrı'nın varlığına dair en doğru kanıttır. Bundan daha iyi bir kanıt gösterilmediğinden Kutsal Kitap'ı eleştirdiğini belirtir.

Din olgusunun Tanrı'nın seçtiği belirli kişilere verilen görev yoluyla kendisini oluşturduğuna inanan, semavi dinlerin peygamberleri olduğunu ancak insanların Tanrı ile aracısız bir şekilde bağlantı kurabileceğini düşünen Paine, peygamberlerin müzisyen olması, kâhin olarak adlandırılmasının yanında birtakım utanılacak edebe aykırı eylemleri, yalan söylemesi gibi konularda peygamberlere yönelik eleştirilerde bulunmuştur. Tanrı tarafından seçilmiş kişiler vasıtasıyla ortaya çıkan dinlerin vahiy ya da Tanrı sözü olarak adlandırdıkları Kutsal Kitapları olduğunu söyleyen Paine, semavi dinlerde vahyin farklı şekillerde peygamberlere iletildiğini belirtir. Bu dinlerin birbirlerini inançsızlıkla suçladığını, kendisinin bu dinlerin hiçbirine inanmadığını vurgular. Vahyin dine uygulandığında Tanrı'dan insana bildirilen bir şey olduğu ve hiç kimsenin böyle bir

iletişim halini reddedemeyeceğine inanan Paine, Tanrı'nın seçtiği kişiye bir şeyin vahyedildiği kabul edildiğinde vahyin sadece muhatabını ilgilendirdiğini, vahyi alan kişi kendisine bildirilen vahyi diğer insanlara aktardığında bunun vahiy değil, rivayet olacağını söyler. Paine'e göre, Tanrı'nın insanlarla konuştuğu tek dil aklın sesi olup, Tanrı'nın sözü yaratılıştır. Tanrı sözünün değiştirilemez olması, tesadüfi herhangi bir değişikliğin de olamayacağına inanan Paine bu yüzden; "Tanrı'nın sözü herhangi bir dilde bulunamaz" demiştir. Yaratılıştta insanoğluna sunulan kanıtların reddedilerek gerçek dışı inanç sistemlerinin kurulduğunu dile getiren Paine, insanoğluna sunulan her kanıtın Hristiyan inanç sistemiyle uyuşmadığını, Kutsal Kitap'ın tarihsel ve zaman açısından tutarsızlık içermesi sebebiyle Tanrı sözü olamayacağını vurgular.

Tüm zamanlarda insanlara bir inancı kabul ettirmek için çeşitli yöntemler olduğuna, gizem, mucize, peygamberlik kavramının bu yöntemler içerisinde önde geldiğine inanan Paine, gizem ve mucizenin din ile uyuşmadığını, peygamberlik kavramına ise şüphe ile yaklaşılması gerektiğini söyler. Paine'e göre, evrende gördüğümüz hemen her şey kendi varlığımız da dahil olmak üzere gizemdir. Ancak insan sınırlı bir varlık olduğu için bilinmeyen bir durumda Tanrı müdahalede bulunur. Tanrı ahlaki gerçeklerin tanrısıdır ve gizem ile ilişkilendirilemez. Bu bağlamda din olgusu gizem ile uyuşmadığından Tanrı inancı gizemden uzak, diğer inançlar içinde en kolaydır ve zorunlu olarak ortaya çıkmıştır. İnsanların siyaset ya da din istismarı yaptıklarında kendilerine yöneltilen eleştirilere karşı bir kavram geliştirdiklerini ve bu kavramın da gizem olduğunu belirten Paine'e göre, gizem genel amaçlara yönelik olup mucize onu destekleyen bir kavramdır. İnsanlar belirli doğa yasalarını bilir, mucize ise bu yasalara aykırıdır; insanlar bu yasaları tam olarak bilmedikçe bir şeyin mucize olup olmadığını bilemez. Mucizeye inanmak için Tanrı'dan kişilere inanç aktarılmalıdır. Bu nedenle

mucize bir dinin doğru olduğuna dair bir kanıt olmaktan öte, o dinin hayal ürünü olduğunun göstergesidir.

Tanrı'nın varlığını, evreni ve değişmeyen düzeni akıl ve bilim vasıtasıyla açıklayan Paine'e göre evren, doğa ve yasaları Tanrı'nın eseri olup tüm kanıtlar evreni üstün bir yaratıcının yarattığını gösterir. Hemen hemen tüm bilim dallarını içeren doğa felsefesi denilen kavram Tanrı'ya dair gerçek teolojidir. Onun yerine incelenen teoloji ise insanların Tanrı'ya ilişkin tasavvurları ve fikirlerinin incelenmesinden ibarettir. Hristiyanlıkta yer alan anlatılar insan aklı ile uyuşmadığından, insanın bilimler yoluyla edindiği bilgilere de uymaz. Paine için ancak bilim, bilgiye ulaşmak için en iyi yöntemdir.

Hristiyanlıkta yaşanabilir tek bir dünyanın varlığına dair inancın aksine evrende birçok dünyanın varlığına dair bir inanca sahip olan Paine için, Tanrı'nın yarattığı evreni incelemek, araştırmak ve bu konu üzerinde düşünmeyi dinsizlik olarak nitelendiren bir dine inanmak tutarsız bir yaklaşımdır.

Paine Kutsal Kitap'ın, Tanrı sözü olmayıp bu kitabın yazarları olduğu iddia edilen kişiler tarafından yazılmadığını, kitapta yer alan anlatıların akla aykırı olup tarihsel ve zamansal çelişkileri içinde barındırdığını, peygamberlere dair olumsuz bir yaklaşım içinde olduğunu, kitapta yer alan bazı bölümlerin bu kitaba ait olmadığını düşünür.

Deizme inandığını dile getiren, babasının Quaker mezhebine bağlı olduğunu ancak kendisinin bu inancı reddettiğini ifade eden Paine, Quakerizmi bir din olarak kabul etmese de onların hayırseverliklerine saygılı olduğunu belirtir. Zulüm etmeyen tek mezhep Paine'e göre Quaker mezhebi olup, bunun sebebini de onların deist olmaları ile açıklar.

Thomas Paine'in *Akıl Çağı* adlı eserine karşı pek çok eleştiri yapılmış olmakla beraber Hughes, Paine'in bu eserinin İncil'e, Hristiyanlığa saldıran ilk kitap olmadığını, hemen hemen yüz yıl boyunca Hristiyanlığın deistlerin saldırısı altında olduğunu belirtir. Hughes, Paine' e cevap verenlerin deizmin iddialarına karşı argüman ortaya koymaktan ziyade, bu eserin sebep olduğu tehditlerin etkilerini ortaya koymak için kullandıkları stratejilerden bahseder. Bu esere yanıt verenlerden biri olan Richard Watson'ın çalışmaları, Paine'in iddialarına karşı Hristiyanlığın standart savunması olarak İngiltere ve Birleşik devletlerde on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl boyunca birçok kez yayınlanmıştır. Bu esere tepki gösteren çeşitli rahipler, yazarlar ve diğer Hristiyan mezhep mensuplarının buluştuğu ortak nokta İncil savunması olmuştur. Conway ise farklı bir bakış açısı ile *Akıl Çağı*'nin olumsuzluk barındıran bir eserden ziyade insanın, insan icadı dinin aleyhinde karşı çıkışını temsil ettiğini dile getirir. Thomas Williams ise Paine'in iddialarına karşı iki bölüm halinde yazdığı eseriyle kendi argümanlarını ortaya koymuştur.

Tüm bu açıklamalardan deist olduğunu ifade edebileceğimiz Paine'in savunduğu inanç (deizm), akli önceleyen felsefi bir inançtır. Akıl, deizm için en önemli unsurların başında gelir ve deizm, akıl ile her şeyin bilinebileceğini iddia eder. Ancak, evrende keşfedilmeyen birçok olay, gizemini koruyan, olağanüstü açıklanamayan şeyler, bilimin çözemediği sırlar hala mevcuttur. Bu açıdan bakıldığında evrendeki birçok şey açıklanmaya muhtaçtır. Akıl; evreni, yaratılışı, Yaradanın gücünü anlamak, keşfetmek için gerekli, ancak kâinatta halâ çözülememiş, çözülmeyi bekleyen birçok şeyin varlığı sebebiyle sınırlılığını korumaktadır.

KAYNAKÇA

Aldridge, A. Owen. "Natural Religion and Deism in America before Ethan Allen and Thomas Paine", *The William and Mary Quarterly*, 54: 4 (1997), 835-848.

Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2010.

Bannet, E. T. "Review: American Enlightenments: Pursuing Happiness in *The Age of Reason*", *American Historical Review*, 123:1 (2018), 214-215.

Blanshard, Brand. "Rationalism", *Encyclopaedia Britannica*,
www.britannica.com/topic/rationalism/Religious-rationalism (29.03.2019).

Bonoan, Raul, J. "The Enlightenment, Deism, and Rizal", *Philippine Studies*, 40: 1 (1992), 53-67.

Bristow, William. "Enlightenment", *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2017,
<http://plato.stanford.edu/entries/enlightenment> (25.03.2019).

Buhr, M. vd., *Aydınlanma Felsefesi*, çev. Veysel Atayman, İstanbul: Yenihayat Yayıncılık, 2003.

Clark, J. C. D. *Thomas Paine: Britain, America, France in the Age of Enlightenment and Revolution*, Oxford: Oxford University Press, 2018.

Çiğdem, Ahmet. *Aydınlanma Düşüncesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

Davidson, Edward H., Scheick, William J. *Paine, Scripture, and Authority: The Age of Reason as Religious and Political Idea*, Bethlehem, PA: Lehigh University Press, 1994.

Dennis, Donald Dean. *The Deistic Trio: A Study in the Central Religious Beliefs of Ethan Allen, Thomas Paine, and Elihu Palmer*, (Basılmamış Doktora Tezi, The University of Utah, 1978).

Düzgün, Şaban Ali. "Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin", *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm*, ed. Vecihi Sönmez, Burhaneddin Kıyıcı, Metin Yıldız, Van: Ensar Neşriyat, 2017, 5-13.

Essick, Robert N. "William Blake, Thomas Paine, and Biblical Revolution", *Studies in Romanticism*, 30: 2 (1991), 189-212.

Evans, C. Stephen, Manis, R. Zachary. *Din Felsefesi: İman Üzerine Rasyonel Düşünme*, çev. Ferhat Akdemir, Ankara: Elis Yayınları, 2010.

Falk, Robert P. "Thomas Paine: Deist or Quaker?", *The Pennsylvania Magazine of History and Biography*, 62:1 (1938), 52-63.

Fruchtman, Jack. *Thomas Paine and the Religion of Nature*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1993.

Harris, Ian. "Paine and Burke: God, Nature and Politics", *Thomas Paine*, ed. Bruce Kuklick, London: Routledge, 2018, 119-147.

Hoffman, David C. "'The Creation We Behold': Thomas Paine's *The Age of Reason* and the Tradition of Physico-Theology", *Proceedings of the American Philosophical Society*, 157: 3 (2013), 281-303.

_____. "Cross- Examining Scripture: Testimonial Strategies in Thomas Paine's *The Age of Reason*", *Rhetorica: A Journal of the History of Rhetoric*, 31: 3 (2013), 261-295.

Hoselton, Ryan Patrick. "Thomas Paine and Democratic Religion in America", *Acta Universitatis Carolinae Studia Territoria*, 15: 3/4 (2015), 11-26.

Hughes, Patrick Wallace. *Antidotes to Deism: A Reception History of Thomas Paine's *The Age of Reason, 1794-1809**, (Basılmamış Doktora Tezi, University of Pittsburgh, 2013).

İnci, Salih. *Eski Ahit'te Peygamberlere Atfedilen Ahlaki Zaaflar ve Günahlar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001).

Jarus, Owen. "What was the Enlightenment?" *Live Science*, 2016, <https://www.livescience.com/55327-the-enlightenment.html> (27.03.2019).

Kant, Immanuel. *Seçilmiş Yazılar*, çev. Nejat Bozkurt, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984.

Kashatus, William C. III, "Thomas Paine: A Quaker Revolutionary", *Quaker History*, 73: 2 (1984), 38-61.

Kılıç, Recep. *Modern Batı Düşüncesinde Vahiy*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004.

_____. "Vahiy: Mahiyeti, İmkânı ve Doğrulanması Üzerine", *Milel ve Nihal*, 8: 1 (2011), 21-47.

Kirk, Linda. "Thomas Paine: A Child of the Enlightenment", *Bulletin of the Society for the Study of Labour History*, 52: 3 (1987), 3-13.

Kutsal Kitap, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2001.

Küçük, Ayça. *Thomas Paine Düşüncesinde Sivil Toplum ve Devlet*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012).

Marotta, Theodore William. *Defending God: Thomas Paine's Last Crusade and the Contest over His Memory*, (Basılmamış Doktora Tezi, State University of New York, 2015).

McGrew, Timothy. "Miracles", *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/miracles/> (01.07.2019).

McWilliams, Wilson Carey. "Civil Religion in the Age of Reason: Thomas Paine on Liberalism, Redemption and Revolution", *Social Research*, 54: 3 (1987), 447-490.

Namlı, Abdullah. "Thomas Paine'in Peygamberlik Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi", *Trabzon İlahiyat Dergisi*, 5: 2 (2018), 471-513.

Olson, Carl E. "What is Deism?" *The Catholic Answer*, 29: 4 (2015), 35.

Pailin, David A., Manuel, Frank Edward. "Deism", *Encyclopedia Britannica*, www.britannica.com/topic/Deism/Deists-in-other-countries (28.12.2019).

Paine, Thomas. *The Age of Reason: In Two Parts*, New York: G. N. Devries, Corner of Vesey-Street and Broadway, 1827.

_____. *The Complete Writings of Thomas Paine*, ed. Philip S. Foner, New York: The Citadel Press, 1945, II.

_____. *Akıl Çağı*, çev. Şükrü Alpagut, İstanbul: Say Yayınları, 2017.

Pettinger, Tejvan. “Biography of Thomas Paine”, *Biography Online*, www.biographyonline.net/politicians/uk/thomas-paine.html (03.04.2019).

Philp, Mark. “Thomas Paine”, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2017, <https://plato.stanford.edu/entries/paine> (06.06.2021).

Prochaska, Franklyn K. “Thomas Paine’s *The Age of Reason* Revisited”, *Journal of the History of Ideas*, 33: 4 (1972), 561-576.

Reçber, Mehmet Sait. *Aydınlanma, Din ve İslam*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2010.

Roberts, James A. “Thomas Paine”, *The Quarterly Journal of the New York State Historical Association*, 1: 3 (1920), 73-86.

Roper, Ralph C. “Thomas Paine: Scientist–Religionist”, *The Scientific Monthly*, 58: 2 (1944), 101-111.

Smith, Jay E. “Thomas Paine and The Age of Reason’s Attack on the Bible”, *The Historian*, 58: 4 (1996), 745-761.

Smylie, James H. “Clerical Perspectives on Deism: Paine’s *The Age of Reason* in Virginia”, *Eighteenth-Century Studies*, 6: 2 (1972-1973), 203-220.

Swinburne, Richard. *Mucize Kavramı*, çev. Aydın Işık, İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.

Şekerci, Ahmet Erhan. *Aydınlanma ve Din: İngiliz Aydınlanma Geleneğinde Din Algısı*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2016.

Thomas, David O. “Reviewed Works: Paine, Scripture and Authority: The Age of Reason as Religious and Political Idea by Edward H. Davidson and William J. Scheick; Thomas Paine and

the Religion of Nature by Jack Fruchtman Jr.; Thomas Paine: ou, La République sans Frontières by Bernard Vincent”, *The William and Mary Quarterly*, 52: 2 (1995), 365-369.

Topaloğlu, Fatih. *Felsefi ve Teolojik Açidan Mucize*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.

Watson, Richard. *An Apology for the Bible: in a Series of Letters addressed to Thomas Paine*, New York, 1835.

Williams, Thomas. *The Age of Infidelity: in Answer to Thomas Paine’s Age of Reason, Part I*, London, 1803.

Winterer, Caroline. *American Enlightenments Pursuing Happiness in the Age of Reason*, New Haven: Yale University Press, 2016.

Vural, Mehmet. “Aydınlanma Felsefesine Dinî ve Muhafazakâr Muhalefet”, *AÜİFD*, 58: 2 (2002), 375-389.

Zariç, Sami. “Tarihsel Kökeninden Ülkelere Göre Türlerine Aydınlanma Felsefesi (Çağı) ve Türkiye Cumhuriyeti”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28 (2017), 33-54.

<https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Deism> (03.11.2019).

ÖZET

Dodurga, Arzu, *Thomas Paine'in Din Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi,
Danışman: Prof. Dr. Mehmet Sait Reçber, 75 s.

Tezde Thomas Paine'in din anlayışını çeşitli yönleriyle temelde *Akıl Çağı* adlı eseri çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tez bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Paine'in yaşadığı Aydınlanma Çağı, Thomas Paine'in kurucularından biri olduğu Amerika Birleşik Devletleri'ne Aydınlanma Çağı'nın etkisi, Aydınlanmaya sebep olan tarihi ve düşünsel yapı tüm yönleriyle ele alınmıştır. Birinci bölümde, Paine'in din ve Hristiyanlık eleştirisi, peygamberlik anlayışı ve eleştirisi, vahiy eleştirisi, mucize eleştirisi; Hristiyanlık-bilim ilişkisine dair düşünceleri ile *Eski Ahit* ve *Yeni Ahit* değerlendirmeleri açıklanmıştır. İkinci bölümde, Paine'e göre 'doğru din' anlayışı nasıl olmalıdır? sorusu üzerinde durulmuştur. Paine deist bir filozof olduğundan deizmin tanımı, Tanrı anlayışı ile deizm ve teizmin karşılaştırılması yapılmıştır. Üçüncü ve son bölümde Paine'e yöneltilen eleştiriler kapsamlı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Sonuç bölümünde ise, Thomas Paine'in din anlayışı üzerine genel bir değerlendirme yapılmıştır.

ABSTRACT

Dodurga, Arzu, *Thomas Paine's Conception of Religion*, Master Thesis, Advisor: Prof. Dr. Mehmet Sait Reçber, pp. 75.

This thesis examines Thomas Paine's view of religion from various aspects mainly by reference to his book, *the Age of Reason*.

This study consists of an introduction and three chapters. In the introductory chapter, the enlightenment age, which is the period in which Paine lived, the effect of the enlightenment age on the United States of America of which Paine was one of the founders, the history and the intellectual motivations that caused enlightenment were discussed in all aspects. In the first chapter, Paine's criticism of religion, Christianity, prophethood, revelation and miracles is depicted together with his thought on the relation between Christianity and science. His criticism of the Old Testament and the New Testament evaluations are examined. The second chapter provides a description of Paine's understanding of "true religion" and deism as well as a comparative account of deism and theism. In the third and final chapter the criticisms that are directed to Paine are articulated comprehensively. The conclusion makes an overall evaluation of Paine's approach to religion.